Ḥuqūqu al-‘Ibād

‘alá

Ḳhāliqi al-‘Ibād

﴿Allāh Ta‘ālá par Bandoṅ ke Ḥuqūq﴾

Shayḳh al-Islām
al-Duktūr Muḥammad Ṭāhir al-Qādirī

Roman Urdū Ṭrānsliṭāreṭar

Dīwān Mŏḥsin Shāh

بسم الله الرحمن الرحيم

مولاي صلّ وسلّم دائمًا أبدًا

على حبيبك خير الخلق كلّهم

محمّد سيّد الكونين والثّقلين

والفريقين من عرب ومن عجم

اللّهمّ صلّ على سيّدنا ومولانا محمّد وعلى آله وصحبه وبارك وسلّم

al-Muḥtawayāt

يحبهم ويحبونه

﴾Allāh Ta‘ālá kī Apne Bandoṅ se Maḥabbat kā bayān﴿

al-Qur’ān

(1) Aur Allāh kī rāh meṅ ḳharch karo aur apne hī hāthoṅ ḳhụd ko halākat meṅ nah ḍālo, aur nekī iḳhtiyār karo, be-shak Allāh nekū-kāroṅ se maḥabbat farmātā hai.

(2) Be-shak Allāh bŏhat taubah karne wāloṅ se maḥabbat farmātā hai aur ḳhūb pākīzagī iḳhtiyār karne wāloṅ se maḥabbat farmātā hai.

(3) (Ae Ḥabīb!) Āp farmā deṅ: Agar tum Allāh se maḥabbat karte ho to merī pairawī karo tab Allāh tumheṅ (apnā) maḥbūb banā legā aur tumhāre liye tumhāre gunāh mu‘āf farmā degā, aur Allāh nihāyat Baḳhshne wālā Mehr-bān hai.

(4) Hāṅ jo apnā wa‘dah pūrā kare aur taqwā iḳhtiyār kare (us par wāqe‘ī ko’ī mu’āḳhaẕah nahīṅ) so be-shak Allāh parhez-gāroṅ se maḥabbat farmātā hai.

(5) Aur apne Rab kī baḳhshish aur Jannat kī ṭaraf tezī se baṛho jis kī wus‘at meṅ sab āsmān aur zamīn ā jāte haiṅ, jo parhez-gāroṅ ke liye tayyār kī ga’ī hai. Yeh woh log haiṅ jo farāḳhī aur taṅgī (donoṅ ḥālatoṅ) meṅ ḳharch karte haiṅ aur ġhuṣṣah ẓabṭ karne wāle haiṅ aur logoṅ se (un kī ġhalaṭiyoṅ par) dar-guzar karne wāle haiṅ, aur Allāh eḥsān karne wāloṅ se maḥabbat farmātā hai.

(6) Aur kitne hī Anbiyā’ aise huwe jinhoṅ ne Jihād kiyā un ke sāth bŏhat-se Allāh wāle (Awliyā’) bhī sharīk huwe, to nah unhoṅ ne un muṣībatoṅ ke bā‘i̱s jo unheṅ Allāh kī rāh meṅ pahŏṅchīṅ

himmat hārī aur nah woh kam-zor paṛe aur nah woh jhuke, aur Allāh ṣabr karne wāloṅ se maḥabbat kartā hai. Aur un kā kăhnā kuçh nah thā siwā’e is iltejā ke keh Ae hamāre Rab! Hamāre gunāh baḳhṣh de aur hamāre kām meṅ ham se hone wālī ziyādatiyoṅ se dar-guzar farmā aur hameṅ (apnī rāh meṅ) s̱ābit qadam rakh aur hameṅ Kāfiroṅ par ġhalabah ‘aṭā farmā. Pas Allāh ne unheṅ dunyā kā bhī in‘ām ‘aṭā farmāyā aur Āḳhirat ke bhī ‘umdah ajr se nawāzā, aur Allāh (un) nekū-kāroṅ se pyār kartā hai (jo ṣirf usī ko chāhte haiṅ).

[7] (Ae Ḥabībe Wālā ṣifāt!) Pas Allāh kī kaisī raḥmat hai keh Āp un ke liye narm-ṭab‘a haiṅ aur agar Āp tund-ḳhū (aur) saḳht-dil hote to log Āp ke gird se çhaṭ kar bhāg jāte, so Āp un se dar-guzar farmāyā kareṅ aur un ke liye baḳhshish māṅgā kareṅ aur (aham) kāmoṅ meṅ un se mashwarah kiyā kareṅ, phir jab Āp puḳhtah irādah kar leṅ to Allāh par bharosah kareṅ, be-shak Allāh tawakkul wāloṅ se maḥabbat kartā hai.

[8] So Āp unheṅ mu‘āf farmā dījiye aur dar-guzar farmā’iye, be-shak Allāh eḥsān karne wāloṅ ko pasand farmātā hai.

[9] So agar (yeh log) Āp ke pās (ko’ī nizā’ī mu‘āmalah le kar) ā’eṅ to Āp (ko iḳhtiyār hai keh) un ke dar-miyān faiṣalah farmā deṅ yā un se gurez farmā leṅ, aur agar Āp un se gurez (bhī) farmā leṅ to (tab bhī) yeh Āp ko hargiz ko’ī ẓarar nahīṅ pahŏṅchā sakte.

[10] Ae īmān wālo! Tum meṅ se jo shaḳhṣ apne Dīn se phir jā’egā to ‘an-qarīb Allāh (un kī jagah) aisī qaum lā’egā jin se woh (ḳhụd) maḥabbat farmātā hogā aur woh us se maḥabbat karte hoṅge woh Mominoṅ par narm (aur) kāfiroṅ par saḳht hoṅge Allāh kī rāh meṅ (ḳhūb) jihād kareṅge aur kisī malāmat karne wāle kī malāmat se ḳhauf-zadah nahīṅ hoṅge. Yeh (ta‘mīrī kirdār)

Allāh kā faẓl hai Woh jise chāhtā hai ‘aṭā farmātā hai aur Allāh Wus‘at-wālā (hai) Ḳhūb Jān·ne-wālā hai.

(11) Un logoṅ par jo īmān lā’e aur nek ‘amal karte rahe us (ḥarām) meṅ ko’ī gunāh nahīṅ jo woh (ḥukme ḥurmat utarne se păhle) khā pī chuke haiṅ jab-keh woh (baqīyah mu‘āmalāt meṅ) bachte rahe aur (dīgar aḥkāme Ilāhī par) īmān lā’e aur a‘māle ṣāleḥah par ‘amal-pairā rahe, phir (aḥkāme ḥurmat ke ā jāne ke ba‘d bhī un sab ḥarām ashyā’ se) parhez karte rahe aur (un kī ḥurmat par ṣidq dil se) īmān lā’e, phir ṣāḥibāne taqwá huwe aur (bil-āḳhir) ṣāḥibāne eḥsān (ya‘nī Allāh ke ḳhāṣ maḥbūb-o muqarrab wa nekū-kār band) ban ga’e, aur Allāh eḥsān-wāloṅ se maḥabbat farmātā hai.

(12) Aur (dar-ḥaqīqat bāt yeh hai keh) Allāh kī yeh shān nahīṅ keh un par ‘aẕāb farmā’e dar-āṅ-ḥāle-keh (Ae Ḥabībe Mukarram!) Āp bhī un meṅ (maujūd) hoṅ, aur nah hī Allāh aisī ḥālat meṅ un par ‘aẕāb farmāne wālā hai keh woh (Us se) maġhfirat ṭalab kar rahe hoṅ.

(13) Be-shak Allāh parhez-gāroṅ ko pasand farmātā hai.

(14) Al-battah woh Masjid, jis kī bunyād păhle hī din se taqwá par rakhī ga’ī hai, ḥaq-dār hai keh Āp us meṅ qiyām-farmā hoṅ. Us meṅ aise log haiṅ jo (ẓāhiran wa bāṭinan) pāk răhne ko pasand karte haiṅ, aur Allāh ṭahārat-shi‘ār logoṅ se maḥabbat farmātā hai.

(15) (Ae Ḥabīb!) Āp mere bandoṅ ko batā dījiye keh maiṅ hī be-shak Baṛā Baḳhshne-wālā Nihāyat Mehr-bān hūṅ.

[16] Aur agar tum par Allāh kā faẕl aur Us kī raḥmat nah hotī (to tum aise ḥālāt meṅ ziyādah pareshān hote) aur be-shak Allāh Baṛā hī Taubah qubūl farmāne-wālā baṛī Ḥikmat-wālā hai.

[17] Phir agar woh rujūʿ kar le to donoṅ ke dar-miyān ʿadl ke sāth ṣulḥ karwā do aur inṣāf se kām lo, be-shak Allāh inṣāf karne wāloṅ ko bŏhat pasand farmātā hai.

[18] Allāh tumheṅ is bāt se manʿa nahīṅ farmātā keh jin logoṅ ne tum se Dīn (ke bāre) meṅ jaṅg nahīṅ kī aur nah tumheṅ tumhāre ġharoṅ se (yaʿnī waṭan se) nikālā hai keh tum un se bhalā'ī kā sulūk karo aur un se ʿadl-o inṣāf kā bartā'o karo, be-shak Allāh ʿadl-o inṣāf karne wāloṅ ko pasand farmātā hai.

[19] Aur woh Baṛā Baḳhshne wālā bŏhat maḥabbat farmāne wālā hai.

al-Ḥadīs

1/1. **Ḥaẓrat Muʿādh raḍiya Allāhu ʿanhu riwāyat karte hai:** Maiṅ Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʿalayhi wa-ʿalá Ālihī wa-sallam ke pīçhe ʿUfayr nāmī darāz-gosh par sawār huwā thā keh Āp ṣallá Allāhu ʿalayhi wa-ʿalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Ae Muʿādh! Kyā tumheṅ maʿlūm hai keh Allāh Taʿālá kā pane bandoṅ par kyā ḥaq hai, aur Allāh Taʿālá par bandoṅ kā kyā ḥaq hai? Maiṅ ne ʿarẓ kiyā: Allāh Taʿālá aur us kā Rasūl ṣallá Allāhu ʿalayhi wa-ʿalá Ālihī wa-sallam beh-tar jānte haiṅ. Āp ṣallá Allāhu ʿalayhi wa-ʿalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Bandoṅ par Allāh Taʿālá kā yeh hai keh woh ṣirf usī ʿibādat kareṅ aur us ke sāth kisī ko sharīk nah ṭhăhra'eṅ, aur Allāh Taʿālá par bandoṅ kā ḥaq yeh hai keh jo shaḳhṣ ʿibādat meṅ kisī ko us kā sharīk nah ṭhăhrā'e (to us kī tauḥīd-parastī kī binā par) Allāh Taʿālá use ʿaẕāb nah de. Maiṅ ne

‘arẓ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Kyā maiṅ yeh ḳhuṣh-ḳhabarī logoṅ tak nah pahŏṅchā dūṅ? Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Nahīṅ. Unheṅ yeh ḳhuṣh-ḳhabarī mat do keh phir woh isī par bharoshah kar ke baiṭh raheṅge (aur ‘amal meṅ kotāhī kareṅge).

Yeh Ḥadī<u>s</u> muttafaq ‘alaih hai.

2/2. **Ḥaẓrat ‘Umar bin Ḳhaṭṭāb raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai**, unhoṅ ne farmāyā: Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ke pās chand qaidī ā’e. Un qaidiyoṅ meṅ maujūd ek ‘aurat kī chātiyoṅ meṅ dūdh bharā huwā. Jab woh qaidiyoṅ meṅ kisī (dūdh pīte) bachche ko dekhtī to use pakaṛ kar sīne se lagā letī aur use apnā dūdh pilāne lagtī. Yeh dekh kar Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne ham se (muḳhāṭib ho kar) farmāyā: Kyā tumhārā ḳhayāl meṅ yeh ‘aurat apne bachche ko āg meṅ ḍāl saktī hai? Ham ‘arẓ-guzār huwe: Nahīṅ (yā Rasūl Allāh!), jab-keh woh use āg meṅ nah ḍālne par qudrat bhī rakhtī ho. Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Ta‘ālá apne bandoṅ par is se bhī ziyādah mehrbān hai jitnī yeh ‘aurat apne bachche par mehrbān hai.

Yeh Ḥadī<u>s</u> muttafaq ‘alaih hai.

3/3. **Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai** keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Sāt log aise haiṅ jinheṅ Allāh Ta‘ālá us din apnā sāyā’e (raḥmat) ‘aṭā karegā jis din us ke sā’e ke ‘ilāwah aur ko’ī sāyah nah hogā: (1) ‘ādil ḥukmarān, (2) aisā jawān jo hamah waqt apne Rab kī ‘ibādat meṅ parwān chaṛhā ho, (3) aisā shaḳhṣ jis kā dil masājid meṅ mu‘allaq răhtā ho, (4) aise do afrād jo Allāh ke liye ek dūsre se maḥabbat karte hoṅ aur Allāh ke liye ikaṭṭhe

hoṅ aur usī ke liye judā hoṅ, (5) aisā shaḳhṣ jis ko kisī ṣāḥibe manṣab aur ṣāḥibe jamāl ʻaurat ne (burā'ī ke irāde se) ṭalab kiyā ho to woh kahe: ʻmaiṅ Allāh se ḍartā hūṅ', (6) aisā shaḳhṣ jo ḳhufyah ṣadaqah kare ḥattá keh us ke bā'eṅ hāth ko bhī dā'eṅ hāth ke ḳharch karne kā ʻilm nah ho, (7) aisā shaḳhṣ jis ne tanhā'ī meṅ Allāh ko yād kiyā to (ḳhauf yā maḥabbate Ilāhī se) us kī āṅkhoṅ se āṅsū baras paṛe hoṅ.

Yeh Ḥadīs̱ muttafaq ʻalaih hai.

4/4. Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ʻanhu riwāyat karte haiṅ keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jab Allāh Taʻālá kisī bande se maḥabbat kartā hai to Jibrā'īl ʻalayhi al-salām ko āwāz detā hai keh Allāh Taʻālá fulāṅ bande se maḥabbat rakhtā hai lehāẕā tum bhī us se maḥabbat karo to Jibrā'īl ʻalayhi al-salām us se maḥabbat karte haiṅ. Phir Jibrā'īl ʻalayhi al-salām āsmānī maḳhlūq meṅ nidā dete haiṅ keh Allāh Taʻālá fulāṅ bande se maḥabbat kartā hai lehāẕā tum bhī us se maḥabbat karo. Phir āsmān wāle bhī us se maḥabbat karne lagte haiṅ aur phir zamīn wāloṅ (ke diloṅ) meṅ (bhī) us kī maqbūlīyat rakh dī jātī hai.

Yeh Ḥadīs̱ muttafaq ʻalaih hai.

5/5. Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ʻanhu se marwī hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Taʻālá kā irshād hai: Jo mere kisī walī se dushmanī rahe, maiṅ us se eʻlāne jaṅg kar detā hūṅ aur mere bande kā farā'iẓ kī adā'īgī ke ẕarīʻe merā qurb pānā dīgar aʻmāl (mustaḥabāt wa-ġhairah) ke ẕarīʻ qurb pāne se mujhe ziyādah mǎḥbūb hai. Aur merā (ṣāleḥ) bandah naflī ʻibādāt ke ẕarīʻe musalsal merā qurb ḥāṣil kartā rǎhtā hai, ḥattá keh maiṅ us se

maḥabbat karne lagtā hūṅ. Jab meaiṅ us se maḥabbat kartā hūṅ to maiṅ us ke kān ban jātā hūṅ jis se woh suntā hai aur maiṅ us kī āṅkh ban jātā hūṅ jis se woh dekhtā hai, maiṅ us kā hāth ban jātā hūṅ jis se woh pakaṟta hai aur us pā’oṅ ban jātā hūṅ jis se woh chaltā hai. Agar woh mujh se sawāl kartā hai to maiṅ use ẕarūr ‘aṭā kartā hūṅ aur agar woh merī panāh māṅgtā hai to maiṅ ẕarūr use panāh detā hūṅ.

Ise Imām Buḳhārī aur Ibn Ḥibbān ne riwāyat kiyā hai.

Riwāyat kī ga’ī hai keh Allāh Ta‘ālá ne Ḥaẕrat Yaḥyá bin Zakarīyā ‘alayhimā al-salām ko waḥyi farmā’ī: Maiṅ ne apne bāre meṅ yeh ṭai kar liyā hai keh mujh se jo ko’ī bandah maḥabbat karegā aur maiṅ us ke dil ko apnī maḥabbat se labrez pāyā to maiṅ us kī samā‘at, baṣārat aur zabān ho jā’ūṅgā, har dunyāwī shai ko us ke dil meṅ mabġhūẕ banā dūṅgā, use dunyawī ḳhwāhishoṅ, la<u>zz</u>atoṅ aur ‘aish-o ‘ishrat se bāz rakhūṅgā, har din us par sattar hazār martabah naẓar raḥmat farmā’ūṅgā, har sā‘at apnī maḥabbat kī la<u>zz</u>atoṅ aur apne uns kī ḥalāwat baṟhā’ūṅgā aur us ke qalb ko apne nūr se ma‘mūr kar dūṅgā ḥattá keh woh har sā‘at mere jalwoṅ se băhrah-war hogā, maiṅ us ke sar par daste qudrat aur us ke qalb ke rog par apnā daste shafaqat rakhūṅgā tā-keh woh us rog kī shikāyat nah kare. Maiṅ apne muḥib ke dil kī us kasak ko suntā hūṅ jo mere shauq meṅ paidā hotī hai aur mujh se judā’ī kā khaṭkā jo us ke dil meṅ hotā hai aur woh kăh rahā hotā hai: Yā Rab! Mere liye terā wiṣāl ẕarūrī hai keh merā dil tere wiṣāl ke ba-ġhair muṭma’in nahīṅ hotā.

Ae Yaḥyá! Bhalā muḥib kā qalb kaise qarār pā saktā hai? Ḥāl-āṅ-keh maiṅ hī us kī ārzū aur ummīd kī ġharaẕ-o

ġhāyat hūṅ, woh har lamḥah mere qurb kā mutalāshī hai aur maiṅ use qarīb kartā rǎhtā hūṅ, maiṅ us kā kalām suntā hūṅ, us kī udāsī jāntā hūṅ, aur us kī āwāz ko pasand kartā hūṅ. Mujhe mere ʻizzat-o jalāl kī qasam! Qiyāmat ke Din maiṅ use aise martabah par fā'iz karūṅgā keh us par awwalīn wa āḳhirīn rashk kareṅge, phir ek munādī bā-āwāz baland kahegā: Yeh Allāh Taʻālá kā dost aur us kā chunīdah fulāṅ bin fulāṅ hai, Allāh Taʻālá ne use madʻū kiyā hai tā-keh us kī āṅkheṅ ṭhanḍī kare. Phir maiṅ hijābāt uṭhā dūṅgā ta-keh merā muḥib merā dīdār kar sake, aur maiṅ kahūṅgā: ‘السَّلَامُ عَلَيکَ يَا عَبْدِي وَوَلِيِّي أُبَشِّرُکَ’ (mere bande aur mere dost! Tujhe salām aur ḳhụsh-āmadīd). Is ke baʻd Ḥaẓrat Yaḥyá ʻalayhi al-salām par ġhashī ṭārī ho ga'ī to woh musalsal tīn roz ifāqah meṅ nah ā'e. jab woh hosh meṅ ā'e to kǎhne lage: To pāk hai, terī apne Auliyā', aṣfiyā' ke sāth kyā hī bhar-pūr maḥabbat hai keh tujh se ārzū kā silsilah munqaṭeʻ hī nahīṅ hotā, ae beh-tarīn sāthī aur beh-tarīn mūnis! Tū kitnā hī beh-tarīn Mawlá aur madad-gār hai.

Ise Imām Rifāʻī **Ḥālatu Ahli al-Ḥaqīqah maʻ Allāh** ne meṅ bayān kiyā hai.

6/6. **Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ʻanhu se marwī hai** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Taʻālá Qiyāmat ke Din farmā'egā: Merī ʻaẓamat-o jalāl kī ḳhāṭir ek dūsre se maḥabbat karne wāle kahāṅ haiṅ? Āj maiṅ unheṅ apne sāya'e raḥmat meṅ jagah dūṅgā. Yeh din woh din hai keh jis meṅ mere sāya'e raḥmat-o karam ke ʻilāwah ko'ī aur sāyah nahīṅ.

Ise Imām Muslim, Aḥmad, Dārimī aur Ibn Ḥibbān ne riwāyat kiyā hai.

7-8/7. **Ḥaẓrat Mu‘ādh bin Jabal raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ** keh unhoṅ ne Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ko yeh farmāte huwe sunā keh Allāh Ta‘ālá farmātā hai: Mere liye āpas meṅ maḥabbat karne wāloṅ ke liye (Qiyāmat ke Din) nūr ke (aise) minbar (biçhe) hoṅge jin par anbiyā’ aur shuhadā’ bhī rashk kareṅge.

Ise Imām Aḥmad, Tirmidhī ne maẕkūrah alfāẓ meṅ aur Abū Nu‘aym ne riwāyat kiyā hai. Imām Tirmidhī ne farmāyā: Yeh Ḥadīs̱ ḥasan ṣaḥīḥ hai.

(8) **Ek aur riwāyat meṅ Ḥaẓrat Mu‘ādh bin Jabal raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ** keh unhoṅ ne Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ko yeh farmāte huwe sunā: Allāh Ta‘ālá ne farmāyā: Merī ḳhāṭir maḥabbat karne wāloṅ, merī ḳhāṭir majālis qā’em karne wālon, merī ḳhāṭir ek dūsre se mulāqāt karne wāloṅ aur merī ḳhāṭir ek dūsre par ḳharch karne wāloṅ k liye merī maḥabbat wājib ho ga’ī.

Ise Imām Aḥmad, Mālik, Ibn Ḥibbān aur Ṭabarānī ne riwāyat kiyā hai. Imām Ḥākim ne farmāyā: Yeh Ḥadīs̱ ṣaḥīḥ hai. Imām Mundhirī ne bhī farmāyā: Is kī isnād ṣaḥīḥ haiṅ.

9/8. **Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Tum Jannat meṅ us waqt tak dāḳhil nahīṅ hoge jab tak tum īmān nah lā’o, aur tum us waqt tak Momin nahīṅ ho sakte jab tak tum ek dūsre se maḥabbat nah karo. Kyā maiṅ tumheṅ ek aisī

chīz nah batā'ūṅ jis par tum ʻamal karo to ek dūsre se maḥabbat karne lago? (Aur woh ʻamal yeh hai keh) apne darmiyāṅ salām ko phailāyā karo (yaʻnī kasrat se ek dūsre ko salām kiyā karo).

Ise Imām Muslim, Aḥmad, Abū Dāwūd aur Tirmidhī ne riwāyat kiyā hai.

10/9. **Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ʻanhu riwāyat karte haiṅ** keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Ek shaḳhṣ apne bhā'ī se milneke liye ek dusrī bastī meṅ gayā, Allāh Taʻālá ne us ke rāstah meṅ ek firishtah ko us ke inteẓār ke liye bhej diyā, jab us shaḳhṣ kā us ke pās se guzar huwā to firishte ne pūçhā kahāṅ jāne kā irādah hai? Us shaḳhṣ ne kahā us bastī meṅ merā ek bhā'ī hai us se milne kā irādah hai, firishtah ne pūçhā kyā tum ne us par ko'ī eḥsān kiyā hai jis kī takmīl maqṣūd hai, us ne kahā is ke siwā aur ko'ī bāt nahīṅ keh mujhe is se ṣirf Allāh ke liye maḥabbat hai, tab us firishtah ne kahā maiṅ tumhāre pās Allāh kā yeh paiġhām lāya hoṅ keh jis ṭarḥ tum us shaḳhṣ se măḥẓ Allāh Taʻālá kī waj·h se maḥabbat karte ho Allāh Taʻālá bhī tum se maḥabbat kartā hai.

Ise Imām Muslim, Aḥmad, Ibn Abī Shaybah aur Ibn Ḥibbān ne riwāyat kiyā hai.

11/10. **Ḥaẓrat Anas raḍiya Allāhu ʻanhu se marwī hai** keh ek ādamī Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam kī ḳhidmat meṅ ḥāẓir thā to dūsra shaḳhṣ us ke pās se guzrā aur ʻarẓ-guzār huwā keh yā Rasūl Allāh! Maiṅ is se maḥabbat rakhtā hūṅ. Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā keh kyā tum ne ise batā diyā hai? ʻArẓ kiyā: Nahīṅ, farmāyā keh ise batā do. Wo us se milā aur kahā: Maiṅ Āp se Ḳhudā ke liye maḥabbat rakhtā hūṅ. Dūsre ne

kahā: Āp se woh (Allāh) maḥabbat kare jis kī ḳhāṭir Āp mujh se maḥabbat karte haiṅ.

Ise Imām Aḥmad, Abū Dāwūd aur Nasā'ī ne riwāyat kiyā hai.

12-13/11. **Ḥaẓrat Barā' bin 'Āzib raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ** keh maiṅ ne Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ko farmāte huwe sunā, yā Āp raḍiya Allāhu 'anhu ne kahā keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Anṣār se ṣirf Momin hī maḥabbat kartā hai aur un se buġhẓ ṣirf munāfiq rakhtā hai. Jis me un se maḥabbat rakhī us se Allāh Ta'ālá ne maḥabbat rakhī aur jis ne un se buġhẓ rakhā us se Allāh Ta'ālá ne buġhẓ rakhā.

Yeh Ḥadīs̱ muttafaq 'alaih hai.

[13] **Mujāhid (tābe'ī) Ḥaẓrat ('Abd Allāh) bin 'Umar raḍiya Allāhu 'anhumā se riwāyat karte huwe kăhte haiṅ:** Unhoṅ ne mujh se farmāyā: Allāh Ta'ālá hī ke liye (kisī se) maḥabbat rakho, Allāh Ta'ālá hī ke liye (kisī se) buġhẓ rakho, Allāh Ta'ālá hī ke liye (kisī se) dostŏ karo aur Allāh Ta'ālá hī ke liye (kisī se) dushmanī rakho. Be-shak Allāh Ta'ālá kī dostī in chīzoṅ ke ba-ġhair ḥāṣil nahīṅ ho saktī. Ko'ī shaḳhṣ us waqt tak īmāṅ kā ẕā'eqah nahīṅ chakh saktā jab tak woh aisā nah ho jā'e agar-cheh us kī Namāzeṅ aur Roze bŏhat ziyādah hoṅ. Is ṣūrat meṅ logoṅ se bhā'ī-chārah dunyāwī umūr meṅ se hogā aur yeh apne ăhl ko ko'ī fā'edah nahīṅ degā.

Ise Imām Ṭabarānī aur 'Abd Allāh bin Mubārak ne riwāyat kiyā hai.

14/12. Ḥaẓrat Abū Saʻīd Ḳhudrī aur Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ʻanhumā donoṅ Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam se riwāyāt karte haiṅ keh Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jo shaḳhṣ لَاإِلَهَإِلاَّاللّٰهُوَاللّٰهُأَكْبَرُ kahe, Allāh Taʻālá us kī taṣdīq kartā hai aur farmātā hai: Mee ʻilāwah ko'ī maʻbūd nahīṅ aur maiṅ sab se baṛā hūṅ. Jab bandah لَاإِلَهَإِلاَّاللّٰهُوَحْدَهُ kăhtā hai to Allāh Taʻālá farmātā hai: Mere ʻilāwah ko'ī maʻbūd nahīṅ, maiṅ ek hūṅ. Jab bandah لَاإِلَهَإِلاَّاللّٰهُوَحْدَهُلَاشَرِيْکَلَهُ kăhtā hai to Allāh Taʻālá farmātā hai: Mere ʻilāwah ko'ī maʻbū nahīṅ, maiṅ ek hūṅ, merā ko'ī sharīk nahīṅ. Jab bandah لَاإِلَهَإِلاَّاللّٰهُ،لَهُالْمُلْکُ،وَلَهُ الْحَمْدُ kăhtā hai to Allāh Taʻālá farmātā hai: Mere ʻilāwah ko'ī maʻbūd nahīṅ, tamām badshāhī aur sab taʻrīfeṅ mere liye haiṅ. Jab bandah لَاإِلَهَإِلَّااللهُ،وَلَاحَوْلَوَلَاقُوَّةَإِلَّابِاللهِ kăhtā hai to Allāh Taʻālá farmātā hai: Mere ʻilāwah ko'ī maʻbūd nahīṅ aur merī madad ke ba-ġhair ko'ī qūwat-o ṭāqat nahīṅ. Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā karte the: Jo ādamī apnī bīmārī meṅ yeh kalimāt kahe aur phir faut ho jā'e to use āg nahīṅ jalā'egī.

Ise Imām Tirmidhī, Ibn Mājah, Ḥākim aur Ibn Ḥibbān ne riwāyat kiyā hai. Imām Tirmidhī ne kahā hai: Yeh Ḥadīs ḥasan hai.

Ḥaẓrat Abū Mūsá al-Daybulī bayān karte haiṅ: Maiṅ ne ek shaḳhṣ ko Imām Abū Yazīd Bisṭāmī se yeh sawāl karte huwe sunā: Mujhe aisā ʻamal batā'eṅ jis ke zarīʻe maiṅ Allāh Taʻālá kā qurb ḥāṣil kar sakūṅ? Unhoṅ ne farmāyā: Allāh Taʻālá ke Auliyā' se maḥabbat karo tā-keh woh tujh se maḥabbat kare. Allāh Taʻālá apne Auliyā' ke diloṅ kī ṭaraf naẓar (maḥabbat-o shafaqat) farmātā hai, ho

saktā hai keh woh tumhārā nām kisī walī ke dil meṅ pā’e aur tumhārī maġhfirat farmā de.

Ise ‘Allāmah Ibn al-Jawzī ne **Ṣifatu al-ṣafwah** meṅ z̲ikr kiyā hai.

Allāh Taʻālá kī Raḥmat ke Us ke Ġhaẓab par Ġhālib hone kā bayān

al-Qur'ān

(1) Sab taʻrīfeṅ Allāh hī ke liye haiṅ jo tamām jahānoṅ kī Parwarish farmāne wālā hai. Nihāyat Mehr-bān bŏhat Raḥm farmāne wālā hai.

(2) Pas agar tum par Allāh kā faẓl aur Us kī raḥmat nah hotī to tum yaqīnan tabāh ho jāte.

(3) Aur Allāh kī yeh shān nahīṅ keh tumhārā īmān (yūṅhī) ẓā'eʻ kar de, be-shak Allāh logoṅ par Baṛī Shafaqat farmāne wālā Mehr-bān hai.

(4) Āp (un se sawāl) farmā'eṅ keh āsmānoṅ aur zamīn meṅ jo kuçh hai kis kā hai? (Phir yeh bhī) farmā deṅ keh Allāh hī kā hai, Us ne apnī Ẕāt (ke ẕimma'e karam) par raḥmat lāzim farmā lī hai.

(5) Aur jab Āp ke pās woh log ā'eṅ jo hamārī Āyatoṅ par īmān rakhte haiṅ to Āp (un se shafqatan) farmā'eṅ keh tum par salām ho tumhāre Rab ne apnī zāt (ke ẕimma'e karam) par raḥmat lāzim kar lī hai. So tum meṅ se jo shaḳhṣ nā-dānī se ko'ī burā'ī kar baiṭhe phir us ke baʻd taubah kar le aur (apnī) iṣlāḥ kar le to be-shak woh Baṛā Baḳhshne wālā Boḥat Raḥm farmāne wālā hai.

(6) Aur zamīn meṅ us ke saṅwar jāne (yaʻnī mulk kā māḥaule ḥayāl durust ho jāne) ke baʻd fasād-anġez nah karo aur (us ke ʻaẕāb se) ḍarte huwe aur (us kī raḥmat kī) ummīd rakhte huwe us se duʻā karte rahā karo, be-shak Allāh kī raḥmat eḥsān-shiʻār logoṅ (yaʻī nekū-kāroṅ) ke qarīb hotī hai.

[7] Aur agar tum Allāh kī ne‘matoṅ ko shumār karnā chāho to unheṅ pūrā shumār nah kar sakoge, be-shak Allāh Baṛā Baḳhshne wā·ā nihyāt mehr-bān hai.

[8] Aur be-shak Āp kā Rab hī yaqīnan ġhālib raḥmat wālā hai.

[9] Jo (firishte) ‘Arsh ko uṭhā’e huwe haiṅ aur jo us ke ird-gird haiṅ woh (sab) apne Rab kī ḥamd ke sāth tasbīḥ karte haiṅ aur us par īmān rakhte haiṅ aur ahle īmān ke liye du‘ā’e maġhfirat karte haiṅ (yeh ‘arẓ karte haiṅ keh) Ae hamāre Rab! Tū (apnī) raḥmat aur ‘ilm se har shai kā iḥāṭah farmā’e huwe hai. Pas un logoṅ ko baḳhsh de jinhoṅ ne taubah kī aur tere rāstah kī pairawī kī aur unheṅ Dozaḳh ke ‘aẕāb se bachā le.

[10] Jis ne burā’ī kī to use badlah nahīṅ diyā jā’egā magar ṣirf usī qadr, aur jis ne nekī kī, ḳhwāh mard ho yā ‘aurat aur Momin bhī ho to wohī log Jannat meṅ dāḳhil hoṅge unheṅ wahāṅ be-ḥisāb rizq diyā jā’egā.

al-Ḥadīs̱

15-18/1. **Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu se riwāyat hai** keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jab Allāh Ta‘ālá ne maḳhlūq ko paidā farmāyā to us ne apne pās ‘arsh par rakhī hu’ī Kitāb meṅ likh liyā, us ne apnī ẕāt ke liye lāzim kar liyā hai keh mere ġhaẓāb par merī raḥmat ġhālib răh ga’ī.

Yeh Ḥadīs̱ muttafaq ‘alaih hai.

[16] **Ek aur riwāyat meṅ meṅ Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ** keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne

farmāyā: Jab Allāh Taʻālá ne maḳhlūq ko paidā karne kā faiṣalah farmāyā to ʻarsh par apne pās (maujūd Kitāb meṅ) likh liyā: Be-shak merī raḥmat mere ġhaẕab par sabqat le ga'ī hai.

Ise Imām Buḳhārī aur Nasā'ī ne riwāyat kiyā hai.

(17) **EK aur riwāyat meṅ Ḥaẕrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ʻanhu bayān karte haiṅ** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmayā: Allāh Taʻālá ne jab maḳhlūq ko paidā farmāyā to apne daste qudrat se apnī z̲āt ke liye likh diyā keh merī raḥmat mere ġhaẕab par ġhālib hai.

Ise Imām Aḥmad, Tirmid̲h̲ī, Nasā'ī aur Ibn Abī Shaybah ne riwāyat kiyā hai. Nīz Imām Tirmid̲h̲ī ne farmāyā keh yeh Ḥadīs̲ ḥasan ṣaḥīḥ hai.

(18) **Ek riwāyat meṅ Ḥaẕrat ʻAbd Allāh bin ʻAmr raḍiya Allāhu ʻanhu bayān karte haiṅ** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Raḥm karne wāloṅ par Raḥmān bhī raḥm farmātā hai, tum zamīn wāloṅ par raḥm karo āsmān wālā (yaʻnī Allāh Taʻālá) tum par raḥm farmā'egā.

Ise Imām Aḥmad, Tirmid̲h̲ī ne maz̲kūrah alfāẓ se aur Ibn Abī Shaybah ne riwāyat kiyā hai. Imām Tirmid̲h̲ī ne farmāyā: Yeh Ḥadīs̲ ḥasan ṣaḥīḥ hai.

19-22/2. **Ḥaẕrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ʻanhu se riwāyat hai** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Ek shaḳhṣ - jis ne kabhī ko'ī nekī nahīṅ kī thī – ne (apnī ăhl-o ʻiyāl se) kahā keh jab woh mar jā'e to use jalā diyā

jā’e, phir us kī ādhī rākh ḳhushkī meṅ aur ādhī samandar meṅ bahā dī jā’e. Kyūṅ-keh Ḳhudā kī qasam! Agar Allāh Ta‘ālá ne us par qābū pā liyā to ẓarūr use itnā ‘aẕāb degā jitnā ‘aẕāb sārī dunyā meṅ kisī ko nah diyā hogā. (So us ke ăhle ḳhānah ne aisā hī kiyā.) Pas Allāh Ta‘ālá ne samandar ko ḥukm diyā to us ne us ke sāre ẕarre ikaṭṭhe kar diye aur ḳhushkī ko ḥukm diyā to jo zarre us ke andar the us ne jam‘a kar diye. Phir Allāh Ta‘ālá ne us se daryāft farmāyā: Tū ne aisā kyūṅ kiyā? Us ne ‘arẓ kiyā: (ae Allāh!) Tū achçhī ṭarḥ jāntā hai, tujh se ḍarte huwe. Pas Allāh Ta‘ālá ne use baḳhṣ diyā.

Yeh Ḥadīs̱ muttafaq ‘alaih hai.

(20) **Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Ḥuḏẖayfah raḍiya Allāhu ‘anhu ne bayān kiyā** keh unhoṅ ne Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ko farmāte huwe sunā: Păhle zamānah ke logoṅ meṅ kisī ādamī ke pās Malikul-maut us kī us kī rūḥ qabẓ karne āyā to us ādamī se pūçhā gayā: Kyā tujhe apnī ko’ī nekī ma‘lūm hai? Woh kăhne lagā keh mere ‘ilm meṅ to ko’ī nahīṅ. Us se kahā gayā, ẕarā aur ġhaur karo. Woh kăhne lagā keh mere ‘ilm meṅ to ko’ī chīz nahīṅ siwā’e is ke keh maiṅ dunyā meṅ logoṅ ke sāth ḳharīd-o faroḳht kartā thā aur un ke sāth ri‘āyāt kartā thā, māldār ko mŏhlat de diyā kartā aur ġharīb ādamī se dar-guzar kartā thā. So is nek ‘amal ke sabab Allāh Ta‘ālá ne use Jannat meṅ dāḳhil kar diyā.

Ḥaẓrat Ḥuḏẖayfah raḍiya Allāhu ‘anhu ne yeh bhī bayān kiyā keh unhoṅ ne Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ko farmāte huwe sunā: Ek ādamī kī maut kā waqt jab qarīb āyā aur woh apnī zindagī se māyūs ho gayā to us ne apne ăhl-o ‘iyāl ko waṣīyat kī: Jab maiṅ mar

jā’ūṅ to mere liye bŏhat sā īṅdhan jamʻa kar ke us meṅ āg lagā denā. Jab āg mere gosht ko jalā kar merī haḍḍiyoṅ tak pahŏṅch jā’e aur woh jhulas jā’eṅ to unheṅ jamʻa kar ke pīs lenā aur jis roz tez hawā chale us roz woh rākh kisī daryā meṅ ḍāl kar bahā denā. Us ke ḳhẉesh-o aqārib ne aisā hī kiyā. (Jab us kī rākh bahā dī ga’ī to) Allāh Taʻālá ne us ke tamām ajẕā ikaṭṭhe kiye aur (zindah karne ke baʻd) us se pūçhā: Tū n aisā kyūṅ kiyā thā? Us ne jawāb diyā: (ae mere Mālik!) Tere ḍʻAbd al-Raḥmān se. Allāh Taʻālá ne us kī maġhfirat farmā dī. Ḥaẓrat ʻUqbah bin ʻAmr raḍiya Allāhu ʻanhu bayān karte haiṅ: Maiṅ ne Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ko yeh farmāte huwe sunā hai keh woh ādamī kafan chor thā.

Ise Imām Buḳhārī aur Aḥmad bin Ḥanbal ne riwāyat kiyā hai.

(21) **Ek aur riwāyat meṅ Ḥaẓrat Ḥudhayfah raḍiya Allāhu ʻanhu bayān karte haiṅ:** Maiṅ ne Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ko yeh farmāte huwe sunā: Ek ādamī jab maut kā waqt āyā aur woh apnī zindagī se māyūs ho gayā to us ne apne ăhl-o ʻiyāl ko waṣīyat kī: Jab maiṅ mar jā’ūṅ to mere liye bŏhat sā īṅdhan ikaṭṭhā kar ke āg jalānā (aur mujhe jalā denā), jab āg mere gosht ko jalā kar haḍḍiyoṅ tak pahŏṅch jā’e to mere jism ko lekar pīs ḍālnā aur kisī garm-tarīn din meṅ yā jis roz tez hawā chale to merī rākh ko daryā meṅ ḍāl denā. Pas Allāh Taʻālá neus ke ajzā ko jamʻa kiyā aur farmāyā: Tū n aisā kyūṅ kiyā? Us ne jawāb diyā: Măḥẓ tujh se ḍarte huwe, pas Allāh Taʻālá ne us kī maġhfirat farmā di.

Ise Imām Buḳhārī aur Bazzār ne riwāyat kiyā hai.

[22] **Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Abū Sa'īd Ḳhudrī raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ** keh h ne farmāyā: Tum se pǎhle logoṅ meṅ ek shaḳhṣ thā jise Allāh Ta'ālá ne wāfir māl 'aṭā farmāyā thā. Jab us kī maut kā waqt qāyā to woh apne beṭoṅ se kǎhne lagā: Maiṅ tumhārā kaisā bāp hūṅ? Unhoṅ ne jawāb diyā, Āp bŏhat achçhe bāp haiṅ. Kǎhne lagā: Maiṅ ne nekī kā bhī ko'ī kām nahīṅ kiyā jab maiṅ mar jā'ūṅ to mujhe jalā denā, phir mujhe pīs ḍālnā aur jis roz tez hawā chale to merī rākh ko bhī uṛā denā. Unhoṅ ne aisā hī kiyā. Pas Allāh Ta'ālá ne us ke muntashar ẕarrāt ko jam'a kar ke daryāft farmāyā: Tujhe is par kis chīz ne āmādah kiyā? Us ne jawāb diyā: Tere ḳhauf ne. Allāh Ta'ālá ne use apnī āġhoshe raḥmat meṅ le liyā.

Ise Imām Buḳhārī, Aḥmad aur Ibn Ḥibbān ne riwāyat kiyā hai.

23-24/3. **Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu 'anhu riwāyat karte haiṅ** keh maiṅ ne Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ko yeh farmāte huwe sunā: Ek ādamī gunāh kar baiṭhā, yā shāyad Āp ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne armāyā: Us ne gunāh kā irtekāb kiyā. To us ne (Allāh Ta'ālá kī bār-gāh meṅ) 'arẓ kiyā: Ae mere Rab! Maiṅ gunāh kar baiṭhā hūṅ (yā shāyad yeh alfāẓ kahe keh mujh se gunāh ho gayā hai.) Tū mujhe baḳhsh de. Chunāṅ-cheh us ke Rab ne farmāyā: Merā bandah jān gayā hai keh us kā Rab bhī hai jo gunāhoṅ ko mu'āf kartā hai aur gunāhoṅ kā mu'āḳhaẕah bhī kartā hai, lehāẕā maiṅ ne apne bande ko baḳhsh diyā. Is ke ba'd jab tak Allāh Ta'ālá ne chāhā woh gunāh se bāz rahā. Phir us se gunāh ho gayā yā us ne gunāh kā irtekāb kiyā to woh (bār-gāhe

Ilāhī meṅ) ʻarẓ-guzār huwā: Ae mere Rab! Maiṅ gunāḥ kar baiṭhā hūṅ yā kahā mujh se gunāh ho gayā hai, tū muje baḳhsh de. Allāh Taʻālá farmātā hai: Merā bandah jāntā hai keh us kā Rab bhī hai jo gunāh muʻāf kartā aur un kā mu'āḳhaẕah bhī kartā hai, lehāẕā maiṅ ne apne bande ko baḳhsh diyā. Phir jab tak Allāh ne chāhā woh gunāh se bāz rahā. Phir us ne gunāh kiyā, yā shāyad yeh kahā keh us se gunāh ho gayā. Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā keh woh bhī ʻarẓ-guzār huwā: Ae mere Rab! Mujh se gunāh ho gayā hai yā kahā keh maiṅ ek aur gunāh kar baiṭhā hūṅ, tū mujhe baḳhsh de. Allāh Taʻālá ne farmāyā: Merā bandah jāntā hai keh us kā Rab gunāh muʻāf kartā hai aur gunāhoṅ ke sabab giraft bhī kartā hai, lehāẕā maiṅ ne apne bande ko tīsrī dafʻah bhī baḳhsh diyā, pas woh jo chāhe kare.

Ise Imām Buḳhārī aur Aḥmad ne riwāyat kiyā hai.

ʻAllāmah Badr al-Dīn al-ʻAynī فَلْيَعْمَلْ مَاشَاءَ kī sharḥ meṅ likhte haiṅ: Is kā mafhūm yeh hai keh jab tak tujh se gunāh sar-zad hotā rahe aur tū (ṣidq dil se) taubah kartā rahe maiṅ tujhe baḳhshtā rahūṅgā.

(24) Ek aur riwāyat meṅ Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ʻanhu bayān karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jahannam meṅ dāḳhil hone wāloṅ meṅ se do ādamī zor zor se chillāne lageṅge. Allāh Taʻālá ḥukm degā keh in donoṅ ko nikālo. Unheṅ (Jahannam se) nikālā jā'egā to Allāh Taʻālá un se pūçhegā: Tum log itnā kyūṅ chīḳh rahe the? Woh kaheṅge: Ham is liye chīḳh-o pūkār kar rahe the tā-keh tū ham par raḥm farmā de. Allāh Taʻālá farmā'egā: Merī tum logoṅ par raḥmat yehī hai keh tum jā'o aur do-bārah ḳhụd ko Dozaḳh meṅ usī jagah ḍāl do jahāṅ pǎhle

the. Woh donoṅ chal paṛeṅge aur (un meṅ se) ek apne āp ko Dozaḳh meṅ ḍāl degā. Allāh Ta‘ālá is par āg ko sard aur salāmatī wālī banā degā. Dūsrā shaḳhṣ khaṛā ho jā’egā aur ḳhụd ko Jahannam meṅ nahīṅ ḍālegā. Dūsrā shaḳhṣ khaṛā ho jā’eā aur ḳhụd ko Jahannam meṅ nahīṅ ḍālegā. Allāh Ta‘ālá us se farmā’egā tujhe kis chīz ne rokā keh tū bhī apne āp ko isī ṭarḥ Dozaḳh meṅ ḍāl detā jis ṭarḥ tere sāthī ne ḳhụd ko ḍāl diyā. Woh ‘arẓ karegā: Ae mere Rab! Mujhe (terī raḥmat se) ummīd keh tū ek martabah martabah Dozaḳh se nikālne ke ba‘d do bārah nahīṅ ḍālegā. Allāh Ta‘ālá us se farmā’egā: Tere sāth terī ummīd ke muṭābiq sulūk hogā. Āḳhir-kār donoṅ Allāh Ta‘ālá kī raḥmat se Jannat meṅ dāḳhil ho jā’eṅge.

Ise Imām Tirmiḏhī aur Ibn Mubārak ne riwāyat kiyā hai.

25-26/4. **Ḥaẓrat (‘Abd Allāh) bin ‘Abbās raḍiya Allāhu ‘anhumā bayān karte haiṅ** keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne apne Rab ‘azza wa-jalla se riwāyat karte huwe farmāyā: Allāh Ta‘ālá ne nekiyāṅ aur badiyāṅ likh dīṅ aur unheṅ wāẓeḥ farmā diyā hai. Pas jis ne nek kām kā irādah kiyā aur use kar nah sakā tab bhī Allāh Ta‘ālá us ke liye pūrī nekī kā s̱awāb likh detā hai aur agar us ne nek ‘amal kā irādah kiyā aur phir use kar bhī liyā toat us ke liye das nekiyoṅ se sāt gunā tak aur us se bhī ga’ī gunā ziyādah likh detā hai. Jis shaḳhṣ ne burā’ī kā irādah kiyā aur phir us kā irtekāb nah kiyā to Allāh Ta‘ālá (us shaḳhṣ ke gunāh se bāz răhne kī waj·h se) us ke liye ek kāmil nekī (kā ajr) likh detā hai aur agar us gunāh ke karne kā irādah kiyā aur phir us par ‘amal bhī kar liyā to Allāh Ta‘ālá us ke nāma’e a‘māl meṅ ṣirf ek burā’ī likhtā hai.

Yeh Ḥadīs̱ muttafaq ‘alaih hai.

(26) **Ek riwāyat meṅ Ḥaẕrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Ta‘ālá (firishtoṅ se) farmātā hai: Jab merā bandah kisī bure kām kā irādah kare to us kī burā’ī nah likho jab tak keh woh kām kar nah le aur jab use kar le to us ‘amale bad ke muṭābiq hī likho aur agar woh merī ḳhāṭir us (burā’ī) ko tark kar de to us ke liye ek nekī likh do. Aur jab ko’ī nekī karne kā irādah kare aur abhī us ne woh ‘amalan kī nah ho tab bhī us ke liye ek nekī likh do, aur agar woh use kar le to us ke liye das gunā se sāt sau gunā tak likh do.

Yeh Ḥadīs̱ muttafaq ‘alaih hai.

﴾Allāh Ta‘ālá kī Raḥmat ke sau ḥiṣṣe haiṅ jin meṅ se ninnānwe ḥiṣṣe Us ne Qiyāmat ke Din kī Maġhfirat ke liye mǎḥfūẓ rakhe haiṅ﴿

al-Qur’ān

[1] Sab ta‘rīfeṅ Allāh hī ke liye haiṅ jo tamām jahānoṅ kī Parwarish farmāne wālā hai. Nihāyat Mehr-bān bǒhat Raḥm farmāne wālā hai.

[2] Āp (un se sawāl) farmā’eṅ keh āsmānoṅ aur zamīn meṅ jo kuçh hai kis kā hai? (Phir yeh bhī) farmā deṅ keh Allāh hī kā hai, Us ne apnī Ẕāt (ke ẕimma’e karam) par raḥmat lāzim farmā lī hai, woh tumheṅ Roze Qiyāmat jis meṅ ko’ī shak nahīṅ ẓarūr jam‘a farmā’egā. Jinhoṅ ne apnī jānoṅ ko (dā’imī) ḳhasāre meṅ ḍāl diyā hai, so woh īmān nahīṅ lā’eṅge.

[3] Aur jab Āp ke pās woh log ā’eṅ jo hamārī āyatoṅ par īmān rakhte haiṅ to Āp (un se shafqatan) farmā’eṅ keh tum par salām ho tumhāre Rab ne Apnī Ẕāt (ke ẕimma’e karam) par raḥmat lāzim kar lī hai. So tum meṅ se jo shaḳhṣ nā-dānī se ko’ī burā’ī kar baiṭhe phir us ke ba‘d taubah kar le aur (apnī) iṣlāḥ kar le to be-shak woh Baṛā Baḳhshne wālā Boḥat Raḥm farmāne wālā hai.

[4] Aur Āp kā Rab Be-Niyāz hai, (Baṛī) Rhaḥmat wālā hai.

[5] (Mūsá ‘alayhi al-salām ne) ‘arẓ kiyā: Ae mere Rab! Mujhe aur mere bhā’ī ko mu‘āf farmā de aur hameṅ apnī raḥmat (ke dāman) meṅ dāḳhil farmā le aur Tū sab se baṛh kar Raḥm farmāne wālā hai.

[6] To Allāh hī beh-tar Ḥifāẓat farmāne wālā hai aur Wohī sab mehr-bānoṅ se ziyādah Mehr-bān hai.

[7] Yūsuf (‘alayhi al-salām) ne farmāyā: Āj ke din tum par ko’ī malāmat (aur girift) nahīṅ hai, Allāh tumheṅ mu‘āf farmā de aur Woh sab mehr-bānoṅ se ziyādah Mehr-bān hai.

[8] Aur Āp kā Rab Baṛā Baḳhshne wālā Ṣāḥibe aḥmat hai, agar Woh un ke kiye par un kā mu’āḳhaẕah farmātā to un par yaqīnan jald ‘aẕāb bhejtā, bal-keh un ke liye (to) waqte wa‘dah (muqarrar) hai (jab woh waqt ā’egā to) Us ke siwā hargiz ko’ī jā’e panāh nahīṅ pā’eṅge.

[9] Aur Ayyūb (‘alayhi al-salām kā qiṣṣah yād kareṅ) jab unhoṅnne apne Rab ko pukārā keh mujhe taklīf çhū rahī hai aur Tū sab raḥm karne wāloṅ se baṛh kar Mehr-bān hai.

[10] Be-shak mere bandoṅ meṅ se ek ṭabaqah aisā bhī thā jo (mere ḥuẕūr) ‘arẓ kiyā karte the: Ae hamāre Rab! Ham īmān le ā’e haiṅ pas Tū hameṅ baḳhsh de aur ham par raḥm farmā aur Tū (hī) sab se beh-tar Raḥm farmāne wālā hai.

[11] Aur Āp ‘arẓ kījiye: Ae mere Rab! Tū baḳhsh de aur raḥm farmā aur Tū (hī) sab se beh-tar Raḥm farmāne wālā hai.

[12] Aur agar tum par dunya-o Āḳhirat meṅ Allāh kā faẓl aur Us kī raḥmat nah hotī to jis (tŏhmat ke) charche meṅ tum paṛ ga’e ho us par tumheṅ zabar-dast ‘aẕāb pahŏṅchtā.

[13] Aur agar tum par Allāh kā faẓl aur Us kī raḥmat nah hotī to tum meṅ se ko’ī shaḳhṣ bhī kabhī (is gunāhe tŏhmat ke dāġh se) pāk nah ho saktā lekin Allāh jise chāhtā hai pāk farmā detā hai, aur Allāh ḳhūb Sun·ne wālā Jā·ne wālā hai.

(14) Farmā dījiye: Kaun aisā shakhṣ hai jo tumheṅ Allāh se bachā saktā hai agar Woh tumheṅ taklīf denā chāhe yā tum par raḥmat kā irādah farmā'e, aur woh log apne liye Allāh ke siwā nah ko'ī Kār-sāz pā'eṅge aur nah ko'ī Madad-gār.

(15) Allāh insānoṅ ke liye (apne khazāna'e) raḥmat se jo kuçh khol de to use ko'ī rokne wālā nahīṅ hai aur jo rok le to us ke ba'd ko'ī use çhoṛne wālā nahīṅ, aur Wohī Ġhālib hai baṛī Ḥikmat wālā hai.

al-Ḥadīs̱

27-31/1. **Ḥaẕrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ** keh unhoṅ ne Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ko farmāte huwe sunā: Allāh Ta'ālá ne raḥmat ke sau ḥiṣṣe banā'e, jin meṅ se us ne ninnāwe ḥiṣṣe apne pās rakh liye aur ek ḥiṣṣah zamīn par utār diyā. Sārī makhlūq jo ek dūsre par raḥm kartī hai yeh usī ek ḥiṣṣe kī waj·h se hai, yahāṅ tak keh ghoṛā bhī apne bachche ke ūpar apnā pā'oṅ uṭhā letā hai keh kahīṅ use taklīf nah pahŏṅche (to us kā yeh raḥm karnā bhī raḥmat ke usī ek ḥiṣṣe ke bā'is̱ hai).

Yeh Ḥadīs̱ muttafaq 'alaih hai.

(28) **Ek aur riwāyat meṅ Ḥaẕrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ** keh Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Ta'ālá ke pās sau raḥmateṅ haiṅ, us ne un meṅ se ek (ḥiṣṣa'e) raḥmat ko jinn, ins, ḥaiwānāt aur ḥasharātul-arḍ ke dar-miyān rakh diyā hai jis kī waj·h se woh ek dūsre par shafaqat aur raḥm karte haiṅ, usī (raḥmat kī waj·h) se waḥshī jānwar apne bachchoṅ par shafaqat karte haiṅ.

Allāh Taʻālá ne ninnānwe raḥmateṅ (apne pās) mǎḥfūẓ rakhī haiṅ, jin se Qiyāmat ke Din woh apne bandoṅ par raḥm farmā’egā.

Ise Imām Muslim, Aḥmad, Tirmiḏẖī aur Ibn Mājah ne riwāyat kiyā hai.

(29) **Ek riwāyat meṅ Ḥaẕrat Jundub raḍiya Allāhu ʻanhu bayān karte haiṅ:** Ek aʻrābī (majid Nabawī ke pās) āyā, us ne apne ūṅṭ ko biṭhā kar bāṅdh diyā, phir Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ke pīçhe Namāz adā kī. Jab Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam Namāz se fāriġh huwe to us ne apne ūṅṭ ke pās ā kar us kī rassī kholī, phir us par sawār ho kar us ne (yūṅ) duʻā kī: Yā Allāh! Tū mujh par aur Muḥammad (ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam) par raḥm farmā aur hamārī raḥmat meṅ kisī aur ko sharīk nah kar. Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne (yeh sun kar ṣaḥābah se) farmāyā: Tumhārā kyā ḳhayāl hai keh yeh ṣaḥīḥ rāh bhūl gayā hai yā us kā ūṅṭ? Kyā tum ne sunā nahīṅ keh us ne kyā kahā? Unhoṅ ne ʻarẕ kiyā: Kyūṅ nahīṅ (yā Rasūl Allāh! ham ne sunā hai). Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne (us aʻrābī se) farmāyā: Tū ne (Allāh kī raḥmat ko) mǎḥdūd kar diyā hai, ḥāl-āṅ-keh Allāh Taʻālá kī raḥmat baṛī wasīʻ hai. Allāh Taʻālá ne sau raḥmatoṅ ko taḳhlīq kiyā jin meṅ se us ne ek raḥmat (zamīn par) utārī hai. Maḳhlūqāt meṅ se jinn-o ins bahā’im (darande) usī (ek ḥiṣṣa’e raḥmat) kī waj·h se ek dūsre par shafaqat wa mehrabānī karte haiṅ jab-keh ninnāwe raḥmateṅ us ke pās maujūd haiṅ. Ab tum kyā kǎhte ho keh woh shaḳhṣ ziyādah gum-rāh hai (jise

raḥmate Ilāhī kī wus‘at kā ‘ilm nahīṅ) yā us kā ūṅṭ (jo us ke tābe‘ hai).

Ise Imām Aḥmad, Abū Dāwūd aur Ḥākim ne riwāyat kiyā hai. Imām Ḥākim ne farmāyā keh is Ḥadīs̠ kī sanad ṣaḥīḥ hai. Aur Imām Hay<u>th</u>amī ne farmāyā keh ise Imām Abū Dāwūd ne muḳhtaṣaran bayān kiyā hai aur ise Imām Aḥmad aur Ṭabarānī ne bhī riwāyat kiyā hai. Imām Aḥmad ke rijāl ṣaḥīḥ Ḥadīs̠ ke rijāl haiṅ siwā’e Abū ‘Abd Allāh al-Jushamī ke tā-ham use bhī kisī ne ẕa‘īf qarār nahīṅ diyā.

[30] Ek riwāyat meṅ Ḥaẕrat Salmān Fārisī raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ keh Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Ta‘ālá ne (apnī) raḥmat ke sau ḥiṣṣe banā’e un meṅ se (dunyā meṅ ‘aṭā hone wāle) ek ḥiṣṣa’e raḥmat kī waj·h se maḳhlūq ek dūsre par raḥm kartī hai. Usī kī waj·h se waḥshī jānwar apnī aulād par shafaqat karte haiṅ. Jab-keh Allāh Ta‘ālá ne ninnānwe raḥmateṅ Qiyāmat ke Din tak ke liye mu’aḳhḳhar kar rakhī haiṅ.

Ise Imām Aḥmad, Ṭabarānī aur Bayhaqī ne riwāyat kiyā hai.

[31] Ek riwāyat meṅ Ḥaẕrat (‘Abd Allāh) bin ‘Abbās raḍiya Allāhu ‘anhumā bayān karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Ta‘ālá ne sau raḥmatoṅ ko paidā kiyā jin meṅ se ek raḥmat ko us ne sārī maḳhlūq ke dar-miyān taqsīm kar diyā aur ninnānwe ko Qiyāmat ke Din tak ke liye măḥfūẓ kar liyā.

Ise Imām Ṭabarānī ne riwāyat kiyā hai. Nīz Imām Ḥaythamī ne farmāyā keh use Imām Ṭabarānī aur Bazzār ne riwāyat kiyā hai, aur donoṅ kī isnād ḥasan hai.

32-35/2. **Imām Muḥammad bin Sīrīn aur Ḥaẓrat Ḳhilās donoṅ hī Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu se riwāyat karte haiṅ** keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh ‘azza wa-jalla kī sau raḥmateṅ haiṅ, jin meṅ se us ne ek raḥmat ko ăhle dunyā ke dar-miyān taqsīm kar diyā hai, woh raḥmat un kī amwāt tak unheṅ ghere rahegī jab-keh ninnānwe raḥmatoṅ ko us ne apne Auliyā’ ke liye mu’aḳhḳhar kar rakhā hai. Allāh Ta‘ālá ăhle dunyā par taqsīm kī jāne wālī raḥmat ko bāqī ninnānwe raḥmatoṅ ke sāth milā degā. Phir Qiyāmat ke Din woh un saur raḥmatoṅ kī apne Auliyā’ ke liye takmīl farmā degā.

Ise Imām Aḥmad aur Ḥākim ne riwāyat kiyā hai, jab-keh alfāẓ Ḥākim ke haiṅ. Imām Ḥākim ne farmāyā: Yeh Ḥadīs Buḳhārī wa Muslim kī sharā’iṭ par ṣaḥīḥ hai. Imām Haythamī ne farmāyā: Is Ḥadīs kī tamām asānīd ke rijāl ṣaḥīḥ haiṅ. Albānī ne bhī kahā keh yeh tamām Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu se muttaṣil ṣaḥīḥ asānīd haiṅ.

(33) Ek riwāyat meṅ Imām Ḥasan Baṣrī farmāte haiṅ: Mujhe yeh Ḥadīs pahŏṅchī hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Ta‘ālá sau raḥmatoṅ kā mālik hai, us ne (un meṅ se) ek raḥmat ko tamām ăhle zamīn ke darmiyāṅ taqsīm kar diyā hai jo un kī amwāt tak unheṅ apne eḥāṭah meṅ liye rahegī, jab-keh us ne bāqī ninnānwe raḥmatoṅ ko apne waliyā’ ke liye zaḳhīrah kar liyā hai. Allāh Ta‘ālá ăhle dunyā par taqsīm hone wālī raḥmat ko (bāqī) ninnānwe raḥmatoṅ ke sāth

milā degā. Phir woh Qiyāmat ke Din apne Auliyā’ ke liye in sau raḥmatoṅ kī takmīl farmā degā (aur un raḥmatoṅ ke bā‘is̱ unheṅ a‘lá wa arfa‘ maqāmāt aur ḥaqqe shafā‘at se nawāzegā).

Ise Imām Aḥmad aur Ḥākim ne riwāyat kiyā hai. Imām Ḥākim ne farmāyā: Yeh Ḥadīs̱ Buḳhārī wa Muslim kī sharā’iṭ ke muṭābiq ṣaḥīḥ hai. Imām Ḳhilās aur Imām Ibn Sirīn ne bhī is kī mis̱l bayān kiyā hai aur is ke rijāl bhī ṣaḥīḥ haiṅ. Albānī ne ‘Silsilat al-aḥādīth al-ṣaḥīḥah’ meṅ kahā hai: Yeh mursal Ḥadīs̱ ṣaḥīḥul-isnād hai.

[34] Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Mu‘āwiyah bin Haydah raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Ta‘ālá ne saur raḥmatoṅ ko taḳhlīq farmāyā, phir ek raḥmat (apnī sārī) maḳhlūq ke dar-miyān taqsīm kar dī jis ke bā‘is̱ woh ek dūsre par raḥm karte haiṅ jab-keh ninnānwe raḥmatoṅ ko apne Auliyā’ (kī Roze Qiyāmat shafā‘at) ke liye măḥfūẓ kar liyā hai.

Ise Imām Ṭabarānī aur Tammām al-Rāzī ne riwāyat kiyā hai.

[35] Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Abū Umāmah raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ keh ra ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jis ne (kisī chīz par) raḥm kiyā ḳhwāh chiṛyā ke ẕabīḥah par hī kyūṅ nah ho Allāh Ta‘ālá Qiyāmat ke Roz us par raḥm karegā.

Ise Imām Ṭabarānī, Bayhaqī aur Buḳhārī ne **al-Adabu al-mufrad** meṅ riwāyat kiyā hai. Imām Haythamī ne

farmāyā hai: Ise Imām Ṭabarānī ne siqah rijāl ke sāth riwāyat kiyā hai.

‘Āṣiyoṅ aur Gunah-gāroṅ ke liye Allāh Ta‘ālá ne Apne zimma’e karam par Raḥmat ko Lāzim kar rakhā hai

al-Qur’ān

(1) Aur Allāh se (ḳhūb) baḳhshish ṭalab karo, be-shak Allāh nihāyt Baḳhshne wālā Mehr-bān hai.

(2) Be-shak jo log īmān lā’e aur jinhoṅ ne Allāh ke liye waṭan çhoṛā aur Allāh kī rāh meṅ jihād kiyā, yehī log Allāh kī raḥmat ke ummīd-wār haiṅ, aur Allāh Baṛā Baḳhshne wālā Mehr-bān hai.

(3) (Ae Ḥabīb!) Āp farmā deṅ: Agar tum Allāh se maḥabbat karte ho to merī pairawī karo tab Allāh tumheṅ (apnā) maḥbūb banā legā aur tumhāre liye tumhāre gunāh mu‘āf farmā degā, aur Allāh nihāyat Baḳhshne wālā Mehr-bān hai.

(4) Aur (yeh) aise log haiṅ keh jab ko’ī burā’ī kar baiṭhte haiṅ yā apnī jānoṅ par ẓulm kar baiṭhte haiṅ to Allāh kā zikr karte haiṅ phir apne gunāhoṅ kī mu‘āfī māṅgte haiṅ, aur Allāh ke siwā gunāhoṅ kī baḳhshish kaun kartā hai, aur phir jo gunāh woh kar baiṭhe the un par jān būjh kar iṣrār bhī nahīṅ karte.

(5) Aur ham ne ko’ī Paiġham-bar nahīṅ bhejā magr is liye keh Allāh ke ḥukm se Us kī iṭā‘at kī jā’e aur (Ae Ḥabīb!) Agar woh log jab apnī jānoṅ par ẓulm kar baiṭhe the Āp kī ḳhidmat meṅ ḥāẓir ho jāte aur Allāh se mu‘āfī māṅgte aur Rasūl (ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam) bhī un ke liye maġhfirat ṭalab karte to woh (is wasīlah aur shafā‘at kī binā par) ẓarūr Allāh ko Taubah qubūl farmāne wālā nihāyat Mehr-bān pāte.

(6) Agar tum par Allāh kā faẓl aur Us kī raḥmat nah hotī to yaqīnan chand ek ke siwā tum (sab) Shayṭān kī pairawī karne lagte.

(7) Us kī ṭaraf se (un ke liye bŏhat) darajāt haiṅ aur baḳhshā’ish aur raḥmat hai, aur Allāh baṛā Baḳhshne wālā Mehr-bān hai.

(8) Aur jo ko’ī burā kām kare yā apnī jān par ẓulm kare phir Allāh se baḳhshish ṭalab kare woh Allāh ko baṛā Baḳhsne wālā nihāyat Mehr-bān pā’egā.

(9) Aur agar tum iṣlāh kar lo aur (ḥaq-talafī wa ziyādatī se) bachte raho to Allāh baṛā Baḳhsne wālā nihāyat Mehr-bān hai.

(10) Phir jo shaḳhṣ apne (us) ẓulm ke ba‘d taubah aur iṣlāḥ kar le to be-shak Allāh us par raḥmat ke sāth rujū‘ farmāne wālā hai.Yaqīnan Allāh baṛā Baḳhshne wālā bŏhat Raḥm farmāne wālā hai.

(11) Aur jin logoṅ ne Allāh kī Āyatoṅ kā aur Us kī mulāqāt kā inkār kiyā woh log Merī raḥmat se māyūs ho ga’e aur un hī logoṅ ke liye dard-nāk ‘aẕāb hai.

(12) Āp farmā dījiye: Ae mere woh bando! Jinhoṅ ne apnī jānoṅ par ziyādatī kar lī hai, tum Allāh kī raḥmat se māyūs nah honā, be-shak Allāh sāre gunāh mu‘āf farmā detā hai, Woh yaqīnan baṛā Baḳhshne wālā, bŏhat Raḥm farmāne wālā hai.

(13) Aur jo muṣībat bhī tum ko pahŏṅchtī hai to us (bad-a‘mālī) ke sabab se hī (pahŏṅchtī hai) jo tumhāre hāthoṅ ne kamā’ī hotī hai hāl-āṅ-keh bŏhat sī (kotāhiyoṅ se to Woh dar-guzar farmā detā hai.

al-Ḥadīs

36/1. **Ḥaẓrat Ḥudhayfah raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Tum se pǎhlī Ummatoṅ ke ek shaḳhṣ kā wāqe‘ah hai keh (marne ke ba‘d) firishte us kī rūḥ se mile aur pūçhā: Kyā tum ne ko’ī nek kām kiyā hai? Us ne kahā: Nahīṅ. Firishtoṅ ne kahā: (apnī ko’ī nekī) yād karo, us ne kahā: Maiṅ logoṅ ko qarẓ diyā kartā thā aur apne naukaroṅ se kǎhtā thā keh muflis ko mǒhlat deṅ aur māldār se dar-guzar kareṅ. Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Ta‘ālá ne (firishtoṅ se) farmāyā: Tum bhī is se dar-guzar karo.

Ise Imām Muslim, Aḥmad, aur Nasā’ī ne riwāyat kiyā hai.

37-38/2. **Ḥaẓrat Buraydah raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ** keh Ḥaẓrat Mā‘iz bin Mālik raḍiya Allāhu ‘anhu ne Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī ḳhidmat meṅ ḥāẓir ho kar ‘arẓ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Mujhe pāk kar dījiye, Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmyā: Afsos hai tum par! Jā’o Allāh Ta‘ālá se istiġhfār karo, aur taubah karo, woh thoṛī dūr jā kar lauṭ ā’e aur ‘arẓ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Mujhe pāk dījiye, Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne phir usī ṭarḥ farmāyā, yahāṅ tak keh chauthī bār un ke kǎhne par Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Maiṅ tumheṅ kis chīz se pāk karūṅ? Unhoṅ ne ‘arẓ kiyā: Bad-kārī se. Phir Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne un ke muta‘alliq pūçhā: Kyā yeh majnūn hai? Logoṅ ne kahā: Nahīṅ, woh pāgal nahṅ hai, Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne pūçhā: Kyā is ne sharāb pī hai? Ek shaḳhṣ ne khaṛe ho kar un kā muṅh sūṅghā magar us

se sharāb kī bad-bū măḥsūs nahīṅ kī, Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Kyā tum ne bad-kārī kī hai? Unhoṅ ne ʻarẓ kiyā: Jī hāṅ, phir Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne un ko rajm karne kā ḥukm diyā.

Baʻd meṅ Ḥaẓrat Māʻiz ke mutaʻalliq logoṅ kī do rā'e ho ga'īṅ, baʻẓ kăhte the keh Ḥaẓrat Māʻiz halāk ho ga'e aur us gunāh ne unheṅ gher liyā aur baʻẓ log yeh kăhte the keh Ḥaẓrat Māʻiz kī taubah se kisī kī taubah afẓal nahīṅ hai kyūṅ-keh woh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam kī ḳhidmat meṅ ḳhụd ḥāẓir huwe aur Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ke daste aqdas par apnā hāth rakh kar ʻarẓ kiyā: Mujhe pattharoṅ se mār ḍāle, Ḥaẓrat Buraydah kăhte haiṅ keh do, tīn din ṣaḥābah meṅ yehī iḳhtelāf rahā, phir (ek din) Ṣaḥāba'e kirām riḍwānu Allāhi Taʻālá ʻalayhim ajmaʻīn baiṭhe huwe the keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam tashrīf le ā'e Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam salām karne ke baʻd (un ke sāth) baiṭh ga'e, phir Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Māʻiz bin Mālik ke liye istiġhfār karo, Ṣaḥāba'e kirām riḍwānu Allāhi Taʻālá ʻalayhim ajmaʻīn ne ʻarẓ kiyā: Allāh Taʻālá Māʻiz bin Mālik kī maġhfirat kare, phir Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Māʻiz ne aisī taubah kī hai agar us ko tamām Ummat par bhī taqsīm kar diyā jā'e to use kāfī hogī.

Phir Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ke pās qabīla'e Ġhāmid se jo Azd kī shāḳh hai ek ʻaurat ḥāẓir hū'ī aur kăhne lagī: Yā Rasūl Allāh! Mujhe pāk kar dījiye. Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Afsos hai tujh par! Jā'o Allāh Taʻālá se istiġhfār karo aur taubah karo, woh kăhne lagī merā ḳhayāl hai keh Āp mujhe bhī usī ṭarḥ wā-pas kar rahe haiṅ

jis ṭarḥ Āp ne Mā‘iz bin Mālik ko wā-pas kar diyā thā, Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Tum ne kyā kiyā hai? Us ne ‘arẓ kiyā keh woh bad-kārī se ḥāmilah hai. Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Tum ḳhụd? Us ne ‘arẓ kiyā: Jī! Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Tum waẓ‘e ḥamal tak ruk jā’o. Ḥaẓrat Burayrah kăhte haiṅ phir ek Anṣārī shaḳhṣ ne us kī ḳhabar-gīrī apne ẕimmah le lī ḥattá keh us kā waẓ‘e ḥamal ho gayā, Ḥaẓrat Buraydah kăhte haiṅ keh phir woh (Anṣārī) Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī bār-gāh meṅ ḥāẓir huwā aur ‘arẓ kiyā keh Ġhāmidīyah kā waẓ‘e ḥamal ho gayā hai, Āp dds ne farmāyā: Ham is ḥāl meṅ is ko rajm nahīṅ kareṅge keh us kā bachchah çhoṭā ho aur use dūdh pilāne wālā ko’ī nah ho, phir ek Anṣārī ne ‘arẓ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Use dūdh pilwānā merā ẕimmah hai. Rāwī kăhte haiṅ keh ba‘d azāṅ Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne us ‘aurat ko rajm kar diyā.

Ise Imām Muslim, Nasā’ī, Abū ‘Awānah aur Ṭabarānī ne riwāyat kiyā hai.

> (38) **Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat ‘Imrān bin Ḥuṣayn raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ** keh qabīla’e Juhaynah kī ek ‘aurat Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī ḳhidmat meṅ ḥāẓir hū’ī dar-āṅ-ḥāle-keh woh bad-kārī se ḥāmilah thī, us ne ‘arẓ kiyā: Yā Nabī Allāh! Maiṅ ne lā’iqe ḥad jurm kiyā hai, Āp mujh par ḥad qā’em farmā’eṅ, Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne us ke sar-parast ko bulāyā aur farmāyā: Is kī achçhī ṭarḥ nigah-dāst karnā aur jab is kā waẓ‘e ḥamal ho jā’e ti use mere pās le kar ānā, us ne aisā hī kiyā, phir Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī

wa-sallam ne us ke kapṛe kas kar bāṅdhne kā ḥukm diyā (tā-keh us kī be-pardagī nah ho) phir Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ke ḥukm se use rajm kar diyā gayā, phir Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne us kī Namāze janāzah paṛhā’ī, Ḥaẓrat ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhu ne ‘arẓ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Āp is kī Namāze janāzah paṛhā rahe haiṅ ḥāl-āṅ-keh is ne bad-kārī kā irtekāb kiyā hai! Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Is ne aisī taubah kī hai keh agar is ko Madīnah ke sattar ādmiyoṅ par bhī taqsīm kiyā jā’e to unheṅ kāfī hogī, aur kyā tum ne is se afẓal ko’ī taubah dekhī hai keh taubah karne wālī ne Allāh Ta‘ālá ke ḥuẓūr apnī jān kā naẕrānah pesh kar diyā ho.

Ise Imām Muslim, Dārimī aur Ṭabarānī ne riwāyat kiyā hai.

39-3. **Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu se riwāyat hai** keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Ek kuttā kisī kuṅweṅ ke gird ghūm rahā thā. Ma‘lūm hotā thā keh shiddate pyās se mar jā’egā. Isī asnā meṅ Banī Isrā’īl kī ek bad-kār ‘aurat ne use dekh liyā. Us ne apnā mozah utārā aur us se pānī nikāl kar kutte ko pilā diyā. Us ke is ‘amal kī waj·h se us kī maġhfirat farmā dī ga’ī.

Yeh Ḥadīs muttafaq ‘alaih hai.

40/4. **Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Ek ādamī jā rahā thā keh use saḳht pyās lagī. Woh ek kuṅweṅ meṅ utrā aur us se pānī piyā jab bāhar niklā to ek kutte ko hāṅpte dekhā jo shiddate pyās kī waj·h se miṭṭī chāṭ rahā thā.

Us ne dil meṅ kahā keh ise bhī usī ṭarḥ pyās lagī hogī jaise mujhe pyās lagī thī. Us ne apnā mozah pānī se bharā aur muṅh meṅ le kar nikālā aur kutte ko pānī pilā diyā. Allāh Taʻālá ne us kī yeh nekī qubūl farmā lī aur use baḳhsh diyā. Ṣaḥāba'e kirām riḍwānu Allāhi Taʻālá ʻalayhim ajmaʻīn ʻarẓ-guzār huwe: Yā Rasūl Allāh! Kyā jānwaroṅ (par mehrbānī) kī waj·h se bhī hameṅ ajr miltā hai? Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Har jān-dār (ke sāth mehrbānī) par s̱awāb miltā hai.

Ise Imām Buḳhārī, Abū Dāwūd aur Mālik ne riwāyat kiyā hai.

41/5. **Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ʻanhu bayān karte haiṅ** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Ek ādamī ne kabhī ko'ī nek ʻamal nahīṅ kiyā thā siwā'e ek kāṅṭe-dār ṭăhnī ko rāste se haṭāne ke. Shāyad us ṭăhnī ko kisī ne darḳht se kāṭ kar pheṅk diyā thā yā kisī aur waj·h se gir paṛī thī. Us ne (is ḳhayāl se keh logoṅ ko us se taklīf hogī) ṭăhnī rāste se haṭā dī. Allāh Taʻālá ne us kā ʻamal qubūl farmāyā aur use Jannat meṅ dāḳhil farmā diyā.

Ise Imām Aḥmad, Abū Dāwūd ne maẕkūrah alfāẓ se aur Ibn Ḥibbān ne riwāyat kiyā hai.

﴿Allāh Taʻālá ne apne ẕimma’e karam par Luṭf-o Karam aur Shafaqat ko Wājib kar rakhā hai﴾

al-Qur’ān

[1] (Phir) ek aise shaḳhṣ ne ʻarẓ kiyā jis ke pās (āsmānī) Kitāb kā kuc̥h ʻilm thā keh maiṅ use Āp ke pās lā saktā hūṅ qabl is ke keh Āp kī nigāh Āp kī ṭaraf palṭe (yaʻnī palak jhapakne se bhī pǎhle), phir jab (Sulaymān ʻalayhi al-salām ne) us (taḳht) ko apne pās rakhā huwā dekhā (to) kahā: Yeh mere Rab kā faẓl hai tā-keh woh mujhe āzmā’e keh āyā maiṅ shukr-guzārī kartā hūṅ yā nā-shukrī, aur jis ne (Allāh kā) shukr adā kiyā so woh mǎḥẓ apnī hī ẕāt ke fā’edah ke liye shukr-madnī kartā hai aur jis ne nā-shukrī kī to be-shak merā Rab be-Niyāz, Karam farmāne wālā hai.

[2] Ae insān! Tujhe kis chīz ne apne Rabbe Karīm ke bāre meṅ dhoke meṅ d̥āl diyā. Jis ne (raḥime mādar ke andar ek nuṭfah meṅ se) tujhe paidā kiyā, phir Us ne tujhe (aʻẓā-sāzī ke liye ibtedā’an) durust aur sīdhā kiyā, phir woh terī sāḳht meṅ mutanāsib tabdīlī lāyā. Jis ṣūrat meṅ bhī chāhā us ne tujhe tarkīb de diyā.

[3] (Ae Ḥabīb!) Apne Rab ke Nām se (āġhāz karte huwe) par̥hiye Jis ne (har chīz ko) paidā farmāyā. Us ne insān ko (rahime mādar meṅ) joṅk kī ṭarḥ muʻallaq wujūd se paidā kiyā. Par̥hiye aur Āp kā Rab bar̥ā hī Karīm hai. Jis ne qalam ke ẕarīʻe (likhne par̥hne kā) ʻilm sikhāyā. Jis ne insān ko (us ke ʻilāwah bhī) woh (kuc̥h) sikhā diyā jo woh nahīṅ jāntā thā.

al-Ḥadīs

42-43/1. Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu se riwāyat hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Ta‘ālá kā hāth (faiẓāne karam se) bharā huwā hai aur shab-o roz kā ḳharch karnā bhī us kī ‘aṭā’oṅ ko kam nahīṅ kartā. Phir farmāyā: Kyā tum ne dekhā keh us ne jab se āsmānoṅ aur zamīn ko paidā farmāyā to us waqt se (ab tak apnī maḳhlūq ko) kitnā ‘aṭā kar chukā hai? Lekin jo (ḳhazānah) us ke daste qudrat meṅ hai us ke andar ko’ī kamī wāqe‘ nahīṅ hū’ī.

Yeh Ḥadīs muttafaq ‘alaih hai.

(43) **Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Abū Dharr raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ** keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne Allāh ‘azza wa-jalla se yeh riwāyat kiyā: Allāh Ta‘ālá ne farmāyā: Ae mere bando! Maiṅ ne apne ūpar ẓulm ko ḥarām kiyā hai aur maiṅ ne tumhāre dar-miyān bhī ẓulm ko ḥarām kar diyā hai, lehāẕā tum ek dūsre par ẓulm nah karo. Ae mere bando! Tum sab gum-rāh ho, siwā’e us ke jise maiṅ hidāyat dūṅ, lehāẕā tum mujh se hī hidāyat ṭalab karo, maiṅ tumheṅ hidāyat ‘aṭā karūṅgā. Ae mere bando! Tum sab bhūke ho siwā’e us ke jise maiṅ khānā khilā’ūṅ, lehāẕā tum mujh se khānā ṭalab karo, maiṅ tumheṅ khānā khilā’ūṅ. Ae mere bando! Tum sab be-libās ho siwā’e us ke jise maiṅ libās păhnā’ūṅ, lehāẕā tum mujh se libās māṅgo maiṅ tumheṅ libās păhnāūṅgā. Ae mere bando! Tum sab din rāt gunāh karte ho aur maiṅ tamām gunāhoṅ ko baḳhshtā hūṅ, lehāẕā tum mujh se baḳhshish ṭalab karo, maiṅ tumheṅ baḳhsh dūṅgā. Ae mere bando! Tum mujhe

nuqṣān pahŏṅchāne kī hargiz qudrat nahīṅ rakhte keh mujhe nuqṣān pahŏṅchā sako aur tum mere nafʻa ke mālik nahīṅ keh mujhe kuçh nafʻa pahŏṅchā sako. Ae mere bando! Agar tumhāre awwal aur āḳhir aur tumhāre insān aur jinn tum meṅ se sab se ziyādah muttaqī shaḳhṣ kī ṭarḥ ho jā'eṅ to merī bādshāhat meṅ kuçh iẕāfah nahīṅ kar sakte aur ae mere bando! Agar tumhāre awwal-o āḳhir tumhāre insān aur jinn tum meṅ se sab se ziyādah bad-kār shaḳhṣ kī ṭarḥ ho jā'eṅ to merī bādshāhat se ko'ī chīz kam nahīṅ kar sakte. Aur ae mere bando! Agar tumhāre awwal aur āḳhir aur tumhāre insān aur jinn kisī ek jagah khaṛe ho kar mujh se sawāl kareṅ aur maiṅ har insān kā sawāl pūrā kar dūṅ to jo kuçh mere pās hai us se ṣirf itnā kam hogā jis ṭarḥ sū'ī ko samandar meṅ ḍāl kar (nikālne se) us meṅ kamī hotī hai, ae mere bando! Yeh tumhāre aʻmāl haiṅ jinheṅ maiṅ tumhāre liye jamʻa kar rahā haiṅ, phir maiṅ tumheṅ un kī pūrī pūrī jazā dūṅgā, pas jo shaḳhṣ ḳhair ko pā'e woh Allāh kī ḥamd kare aur jise ḳhair ke siwā ko'ī chīz (maṡalan āfat yā muṣībat) pahŏṅche woh apne siwā aur kisī ko malāmat nah kare.

Ise Imām Muslim, Tirmiḏẖī aur Ibn Abī Shaybah ne riwāyat kiyā hai. Nīz Imām Tirmiḏẖī ne farmāyā: Yeh Ḥadīṡ ḥasan hai.

44-45/2. **Ḥaẕrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ʻanhu se marwī hai** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Taʻālá farmātā hai: Merā bandah mere mutaʻalliq jaisā ḳhayāl rakhtā hai maiṅ us ke sāth waisā hī muʻāmalah kartā hūṅ. Jahāṅ bhī woh merā ẕikr kartā hai maiṅ us ke sāth hotā hūṅ. (Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-

'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:) Allāh Ta'ālá kī qasam! Allāh Ta'ālá ko apne bande kī taubah par is se bhī ziyādah ḳhuṣhī hotī hai jitnī tum meṅ se kisī shakhṣ ko jaṅgal meṅ apnī gum-shudah sawārī ke mil jāne par hotī hai. Agar woh ek bālisht mere qarīb āne kī koshish kartā hai to maiṅ ek bāzū ke bar-ā-bar ke qarīb ho jātā hūṅ. Agar woh ek bāzū ke bar-ā-bar mere qaīb āne kī koshish kartā hai maiṅ do bāzū'oṅ ke bar-ā-bar ke qarīb ho jātā hūṅ, agar woh merī ṭaraf chal kar ā'e to maiṅ us kī ṭaraf dauṛ kar ātā hūṅ.

Yeh Ḥadīs̱ muttafaq 'alaih hai, jab-keh maẕkūrah alfāẓ Muslim ke haiṅ.

[45] **Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Anas bin Mālik raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ** keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam apne Rab Ta'ālá se riwāyat karte haiṅ, Allāh Ta'ālá ne (bande se) farmāyā: Chār ḳhūbiyāṅ haiṅ jis meṅ se ek mere liye hai aur ek tumhāre liye hai, ek mere aur tumhāre mā bain hai aur ek tumhāre aur mere bandoṅ ke dar-miyān hai. Jo shān ḳhāṣ mere liye hai woh yeh keh ṣirf merī 'ibādat karnā aur mere sāth kisī ko bhī sharīk nah ṭhăhrānā, mujh par terā ḥaq yeh hai keh tujhe terī har nekī kī jazā dūngā. Aur jo mere aur tumhāre dar-miyān hai woh yeh keh tujh par du'ā māṅgnā lāzim hai aur mujh par qubūl karnā (lāzim hai). Aur (chauthī khūbī) jo tumhāre aur mere bandoṅ ke dar-miyān hai woh yeh keh tū un ke liye bhī wohī pasand kare jo apne liye pasand kartā hai.

Ise Imām Abū Ya'lá, Bayhaqī aur Daylamī ne riwāyat kiyā hai.

46-48/3. Ḥaẓrat Salmān Fārisī raḍiya Allāhu ‘anhu se riwāyat hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Ta‘ālá kī ẕāt ḥayā-dār aur Karīm hai. Woh is bāt se ḥayā farmātā hai keh ko’ī shaḳhṣ us ke sāmne hāth phailā’e aur woh unheṅ ḳhālī aur nā-murād wā-pas lauṭā de.

Ise Imām Abū Dāwūd, Tirmiḏhī, Ibn Ḥibbān aur ‘Abd al-Razzāq ne riwāyat kiyā hai. Imām Tirmiḏhī ne farmāyā: Yeh Ḥadīs̱ ḥasan hai.

[47] Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat (‘Abd Allāh) bin ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhumā bayān karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Be-shak tumhārā Rab baṛā ḥayā-dār aur Karīm hai. Woh is bāt se ḥayā mǎḥsūs kartā hai keh us kā ko’ī bandah (us ke sāmne du‘ā ke liye) hāth uṭhā’e aur woh unheṅ ḳhālī lauṭā de. Pas jab bhī tum meṅ se ko’ī du‘ā ke liye hāth uṭhā’e to yūṅ kahe: ﴿يَا حَيُّ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ﴾ yeh kalimāt tīn bār dǒhrā’e phir jab woh apne hāthoṅ ko (du‘ā se) haṭā’e to woh unheṅ apne chehre par pher le.

Ise Imām Ibn Ḥibbān, Abū Ya‘lá aur Bazzār ne jab-keh Ṭabarānī ne maẕkūrah alfāẓ se riwāyat kiyā hai.

[48] Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Sahl bin Sa‘d raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ keh unhoṅ ne Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ko farmāte huwe sunā: Allāh Ta‘ālá Karīm hai aur woh karam a‘lá aḳhlāq ko pasand farmātā hai aur ghaṭyā aḳhlāq ko nā-pasand farmātā hai.

Ise Imām Ḥākim, Ibn Rāshid, Ṭabarānī aur Bayhaqī ne riwāyat kiyā hai.

Ḥaẓrat Ṣāliḥ bin Abī Ḥassān se marwī hai, woh bayān karte haiṅ keh unhoṅ ne Ḥaẓrat Sa‘īd bin Musayyib raḍiya Allāhu ‘anhu ko farmāte huwe sunā: Allāh Ta‘ālá Ṭayyib hai aur ṭayyib ko pasand kartā hai.Woh pāk hai pākīzagī ko pasand kartā hai, Karīm hai use karam măḥbūb hai, bŏhat saḳhī hai saḳhāwat pasand farmātā hai. Naẓāfat iḳhtiyār karo. Rāwī farmāte haiṅ: Mere ḳhayāl meṅ Ḥaẓrat Sa‘īd ne farmāyā: Apne săḥnoṅ ko ṣāf rakhā karo aur Yahūdiyoṅ kī mushābăhat iḳhtiyār nah karo (jo apne gharoṅ kā kūṛā dūsre gharoṅ ke sāmne ḍāl dete the).

Ise Imām Tirmidhī, Bazzār aur Abū Ya‘lá ne riwāyat kiyā hai.

49/4. **Ḥaẓrat ‘Alī raḍiya Allāhu ‘anhu se riwāyat hai** keh ek makātib (aisā ġhulām jo ek maḳhṣūṣ raqam adā kar ke apne āqā se āzādī kā mu‘āhdah kar le) ne un ke pās ā kar ‘arẓ kiyā: Maiṅ apnī āzādī ke badle raqam adā karne se ‘ājiz hūṅ Āp merī madad farmā’eṅ. Ḥaẓrat ‘Alī raḍiya Allāhu ‘anhu ne use farmāyā: Kyā maiṅ tujhe chand aise kalimāt nah sikhā dūṅ jo Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne mujhe sikhā’e the? Agar tujh par Thabīr pahāṛ jitnā qarẓ bhī hogā to Allāh Ta‘ālá terī ṭaraf se adā kar degā. Farmāyā: Yūṅ kahā karo: ﴿اللّٰهُمَّ اكْفِنِي بِحَلاَلِكَ عَنْ حَرَامِكَ وَأَغْنِنِي بِفَضْلِكَ عَمَّنْ سِوَاكَ﴾ ‘yā Allāh! Mujhe ḥalāl rizq ‘aṭā farmā kar ḥarām se bachā aur apne faẓl-o karam ke sāth apne mā siwā se be-niyāz farmā de.’

Ise Imām Aḥmad ne, Tirmidhī ne mazkūrah alfāẓ se, Ḥākim aur Bazzār ne riwāyat kiyā hai. Imāż Tirmidhī ne farmāyā:

Yeh Ḥadī<u>s</u> ḥasan hai, aur Imām Ḥākim ne farmāyā: Yeh Ḥadī<u>s</u> ṣaḥīḥul-isnād hai, aur Imām al-Maqdisī ne bhī farmāyā: Is kī isnād ḥasan hai.

50/5. Ḥaẕrat ‘Ā’ishah raḍiya Allāhu ‘anhu se riwāyat hai, Āp farmātī haiṅ: Maiṅ ne (Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī ḳhidmat meṅ) ‘arẕ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Agar mujhe shabe qadr ma‘lūm ho jā’e to maiṅ us (rāt) meṅ kyā du‘ā karūṅ? Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Tum yūṅ du‘ā karo: ﴿اللّٰهُمَّ إِنَّکَ عَفُوٌّ كَرِيمٌ تُحِبُّ الْعَفْوَ فَاعْفُ عَنِّي﴾ ‘yā Allāh! To bŏhat saḳhī aur mu‘āf karne wālā hai, ‘afw wa dar-guzar ko pasand kartā hai. Mujhe mu‘āf farmā de.

Ise Imām Aḥmad ne, Tirmi<u>dh</u>ī ne ma<u>z</u>kūrah alfāẓ se, Ibn Ḥākim ne riwāyat kiyā hai. Imām Tirmi<u>dh</u>ī ne farmāte haiṅ: Yeh Ḥadī<u>s</u> ḥasan ṣaḥīḥ hai.

51-61/6. Ḥaẕrat ‘Abd Allāh bin ‘Abbās raḍiya Allāhu ‘anhumā se riwāyat hai keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam taklīf ke waqt yūṅ (kalīmāte ḥamd-o <u>s</u>anā) farmāte: ﴿لَا إِلَٰهَ إِلَّا اللّٰهُ الْعَظِيمُ الْحَلِيمُ، لَا إِلَٰهَ إِلَّا اللّٰهُ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ، لَا إِلَٰهَ إِلَّا اللّٰهُ رَبُّ السَّمَوَاتِ وَرَبُّ الْأَرْضِ، وَرَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ﴾ ‘Allāh Ta‘ālá ke siwā ko’ī ma‘būd nahīṅ hai, jo ‘Aẓīm aur Ḥalīm hai. Allāh Ta‘ālá ke siwā ko’ī ma‘būd nahīṅ hai, jo ‘arshe ‘aẓīm kā Rab hai. Allāh Ta‘ālá ke siwā ko’ī ma‘būd nahīṅ hai, jo āsmānoṅ aur zamīn kā Rab hai aur ‘izzat wāle ‘arsh kā Rab hai.’

Yeh Ḥadī<u>s</u> muttafaq ‘alaih hai.

(52) **Ek riwāyat meṅ Ḥaẕrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ** keh Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Muslamān ko pahŏṅchne wālā ko’ī dard, taklīf, ġham, malāl, a<u>z</u>īyat aur dukh aisā nahīṅ ḳhwāh us ke pā’oṅ meṅ

kāṅṭā chubhe, magar us kī waj·h se Allāh Ta‘ālá us ke gunāhoṅ ko mu‘āf farmā detā hai.

Yeh Ḥadīs muttafaq ‘alaih hai.

[53] Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat ‘Abd Allāh raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ: Maiṅ Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī ‘alālat ke daurān Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī ḳhidamte aqdas meṅ ḥāẓir huwā to us waqt Āp ko saḳht buḳhār thā. Maiṅ ne ‘arẓ kiyā: (yā Rasūl Allāh!) Āp ko to baṛā saḳht buḳhār hai, shāyad yeh is waj·h se hai keh Āp ke liye do-gunā ajr hai? Farmāyā: Hāṅ, isī ṭarḥ jab kisī Musalmān ko ko’ī taklīf pahŏṅchtī hai to Allāh Ta‘ālá (us ke badle meṅ) us ke gunāhoṅ ko is ṭarḥ jhāṛ detā hai jaise daraḳht ke patte jhaṛte haiṅ.

Yeh Ḥadīs muttafaq ‘alaih hai.

[54] Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Ta‘ālá jis ke sāth bhalā’ī kā irādah farmātā hai use takālīf meṅ mubtalā kar detā hai.

Ise Imām Buḳhārī, Aḥmad, Mālik, Nasā’ī aur Ibn Ḥibbān ne riwāyat kiyā hai.

[55] Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Anas bin Mālik raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ: Maiṅ ne Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ko farmāte huwe sunā keh Allāh Ta‘ālá farmātā hai: Jab maiṅ apne kisī bande ko us kī do măḥbūb chīzoṅ ke ẓarī‘e (ya‘nī

donoṅ āṅkhoṅkī bīnā'ī çhīn kar) āzāmātā hūṅ aur woh us par ṣabr kartā hai to un ke ʻiawaẓ maiṅ use Jannat ʻaṭā farmātā hūṅ. Do chīzoṅ se murād āṅkheṅ haiṅ.

Ise Imām Buḳhārī,Aḥmad bin Ḥanbal, Abū Yaʻlá, Ṭabarānī aur Bayhaqī ne riwāyat kiyā hai.

[56] **Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Anas bin Mālik raḍiya Allāhu ʻanhu bayān karte haiṅ** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Taʻālá farmātā hai: Jab maiṅ dunyā meṅ apne kisī bande kī do pyārī chīzeṅ (yaʻnī āṅkheṅ) le letā hūṅ to mere nazdīk us kā badlah Jannat hai.

Ise Imām Tirmid͟hī, Abū Yaʻlá aur ʻAbd bin Ḥumayd ne riwāyat kiyā hai.

[57] **Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat ʻAbd Allāh bin ʻAmr raḍiya Allāhu ʻanhu bayān karte haiṅ** keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Logoṅ meṅ se jis shaḳhṣ ko bhī jab jismānī ṭaur par ko'ī taklīf pahŏṅchtī hai to Allāh Taʻālá us ke muḥāfiẓ firishtoṅ ko ḥukm detā hai keh merā bandah ḳhair ke jitne bhī kām kartā thā woh har din aur rāt us ke liye likhte raho jab tak woh mere ʻăhd par qa'em hai.

Ise Imām Aḥmad, Dārimī, Ḥākim aur Ibn Abī Shaybah ne riwāyat kiyā hai. Imām Ḥākim ne kahā: Yeh Ḥadīs̱ Shayḳhayn kī sharṭ par ṣaḥīḥ hai. Imām Hayt͟hamī ne kahā: Ise Imām Aḥmad, Bazzār aur Ṭabarānī ne **al-Muʻjamu al-kabīr** meṅ riwāyat kiyā hai aur Imām Aḥmad ke rāwī Ḥadīs̱e ṣaḥīḥ ke rāwī haiṅ.

(58) Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat ‘Aṭā bin Yasār bayān karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jab ko’ī shaḳhṣ bīmār hotā hai to Allāh Ta‘ālá us kī ṭaraf do firishte bhejtā hai aur farmātā hai: Dekhte raho yeh bīmār-pursī ke liye āne wāloṅ ko (apnī bīmārī ke muta‘alliq kyā kăhtā hai? Agar woh āne wāloṅ ke sāmn Allāh Ta‘ālá kī ḥamd-o sanā kartā hai to donoṅ firishte Allāh Ta‘ālá kī bār-gāh meṅ ḥāẓir hote haiṅ (aur sārā mājrā bayān karte haiṅ.) Ḥāl-āṅ-keh Allāh Ta‘ālá ba-ḳhūbī jāntā hai. Allāh Ta‘ālá farmātā hai: Agar maiṅ ne us bande ko maut dī to use Jannat meṅ dāḳhil karūṅgā aur agar use shifā ‘aṭā kī to păhle se ziyādah achçhā gosht aur ḳhūn ‘aṭā karūṅgā (ya‘nī use păhle se ziyādah achçhī ṣeḥhat ‘aṭā karūṅgā) aur us kī ḳhaṭā‘oṅ ko miṭā dūṅgā.

Ise Imām Mālik aur Bayhaqī ne riwāyat kiyā hai.

(59) Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Anas bin Mālik raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jab bandah tīn din tak bīmār răhtā hai to woh apne gunāhoṅ se is ṭarḥ pāk ho jātā hai jaise apnī māṅ ke peṭ se (gunāhoṅ se pāk) paidā huwā thā.

Ise Imām Ṭabarānī aur Ibn Abī al-Dunyā ne riwāyat kiyā hai.

(60) Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat (‘Abd Allāh) bin ‘Abbās raḍiya Allāhu ‘anhumā riwāyat karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Ṣeḥḥat-yāb hone ta bīmār kī du‘ā rad nahīṅ hotī.

Ise Imām Bayhaqī, Ibn Abī al-Dunyā aur Fākihī ne riwāyat kiyā hai.

(61) Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Anas (bin Mālik) raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Bīmāroṅ kī ‘iyādat kiyā karo aur unheṅ apne liye du‘ā ke liye kahā karo kyūṅ-keh bīmār kī du‘ā maqbūl hotī hai aur us ke gunāh baḳhsh diye ga’e hote haiṅ.

Ise Imām Ṭabarānī aur Bayhaqī ne riwāyat kiyā hai.

Allāh Ta'ālá ke Āsmāne Dunyā par Nuzūle Ijlāl kā bayān

62-63/1. **Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu 'anhu se marwī hai** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh tabārak wa-Ta'ālá har rāt jab rāt kā āḳhirī tihā'ī ḥiṣṣah bāqī răh jātāhai, āsmāne dunyā kī ṭaraf apnī shān ke muṭābiq nuzūl farmātā hai aur farmātā hai: Kaun hai mujh se du'ā karne wālā keh maiṅ us kī du'ā qubūl farmā'ūṅ? Kaun hai mujh se sawāl karne wālā keh maiṅ use 'aṭā karūṅ? Kaun hai mujh se istiġhfār karne wālā keh maiṅ us kī maġhfirat kaūṅ.

Yeh Ḥadīs̠ muttafaq 'alaih hai.

[63] **Ek aur riwāyat meṅ Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Hamārā Rab har rāt (apnī ḥasbe shān) āsmāne dunyā kī ṭaraf nuzūle ijlāl farmātā hai. Jab rāt kā āḳhirī tihā'ī ḥiṣṣah bāqī răh jātā hai to farmātā hai: Ko'ī hai jo mujh se du'ā kare keh maiṅ us kī du'ā qubūl karūṅ? Ko'ī hai jo mujh se sawāl karte tā-keh maiṅ use 'aṭā karūṅ? Ko'ī hai jo mujh se mu'āfī chāhe tā-keh maiṅ use baḳhsh dūṅ?

Ise Imām Buḳhārī, Abū Dāwūd aur Tirmiḏhī ne riwāyat kiyā hai.

64-69/2. **Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jab rāt ke do tihā'ī ḥiṣṣe guzar jāte haiṅ to Allāhu subḥānahu wa-Ta'ālá (apnī shān ke lā'iq) āsmāne dunyā kī ṭaraf mutawajjeh hotā hai aur farmātā hai: Maiṅ hī (sārī kā'enāt

kā) bādshāh hūṅ, maiṅ hī (sārī kā'enāt kā) bādshāh hūṅ. Ko'ī hai mujh se duʻā karne wālā keh maiṅ us kī duʻā qubūl karūṅ? Ko'ī hai mujh se māṅgne wālā keh maiṅ use ʻaṭā karūṅ? Ko'ī hai mujh se baḳhshish ṭalab karne wālā keh maiṅ use baḳhsh dūṅ? Isī ṭarḥ (ye ṣadā'e baḳhshish-o ʻaṭā) ṣubḥ tak jārī răhtī hai.

Ise Imām Muslim, Aḥmad aur Maqdisī ne riwāyat kiyā hai.

[65] Ek aur riwāyat meṅ Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ʻanhu bayān karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jab rāt kā niṣf yā us ke do tihā'ī ḥiṣṣe guzar jāte haiṅ to Allāh tabārak wa-Taʻālá āsmāne dunyā kī ṭaraf (nuẓule raḥmat se) mutawajjeh hotā hai aur farmātā hai: Kyā ko'ī sawālī hai jise ʻaṭā kiyā jā'e? Kyā ko'ī duʻā karne wālā hai keh jis kī duʻā qubūl kar lī jā'e? Ko'ī baḳhshish ṭalab karne wālā hai keh jise baḳhsh diyā jā'e? (Ṣadā'e baḳhshish-o ʻaṭā kā yeh silsilah jārī răhtā hai) ḥattá keh ṣubḥ ho jātī hai.

Ise Imām Muslim, Ibn Ḥibbān, Ṭabarānī aur Bayhaqī ne riwāyat kiyā hai.

[66] Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Abū Saʻīd aur Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ʻanhumā donoṅ bayān karte haiṅ keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Taʻālá (insān ko ārām aur nīnd ke liye) mŏhlat detā hai yahāṅ tak keh jab rāt kā păhlā tihā'ī ḥiṣṣah guzar jātā hai to woh āsmāne dunyā kī ṭaraf (naẓare raḥmat se) mutawajjeh hotā hai aur farmātā hai: Aur ko'ī baḳhsihsh ṭalab karne wālā? Hai ko'ī taubah karne wālā? Hai ko'ī sawāl karne wālā? Hai ko'ī duʻā karne

wālā? (Yeh silsilah jārī răhtā hai) yahāṅ tak keh fajr ṭulū‘ ho jātī hai.

Ise Imām Muslim, Aḥmad aur Nasā’ī ne riwāyat kiyā hai.

[67] **Ek aur riwāyat meṅ Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Har rāt jab-keh us kā tihā’ī ḥiṣṣah guzar jātā hai, Allāh Ta‘ālá āsmāne dunyā kī ṭaraf naẓare raḥmat se mutawajjeh hotā hai aur farmātā hai: Maiṅ (sārī kā’enāt kā) bādshāh hūṅ, kaun hai jo mujh se du‘ā kare aur maiṅ use qubūl karūṅ? Kaun hai jo mujh se māṅge keh maiṅ use ‘aṭā karūṅ? Kaun hai jo mujh se baḳhshish māṅge aur maiṅ use baḳhsh dūṅ? (Allāh Ta‘ālá kī ṣadā’e baḳhshish wa ‘aṭā kā) yeh silsilah ṣubḥe ṣādiq tak jārī răhtā hai.

Ise Imām Tirmidhī, Nasā’ī aur Ibn Ḥibbān ne riwāyat kiyā hai. Imām Tirmidhī farmāte haiṅ keh Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu kī riwāyat kardah Ḥadīs ḥasan ṣaḥīḥ hai. Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu se ka’ī dūsre ṭuruq se bhī yeh Ḥadīs marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: ‘jab rāt kā āḳhirī tihā’ī bāqī răhtā hai Allāh Ta‘ālá kī ḳhāṣ raḥmat nāzil hotī hai.’ Aur yeh riwāyat ṣaḥīḥ hai.

[68] **Ek aur riwāyat meṅ Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh tabārak wa-Ta‘ālá niṣf yā tihā’ī rāt guzar jāne ke ba‘d

āsmāne dunyā kī ṭaraf (naẓare raḥmat se) mutawajjeh hotā hai aur farmātā hai: Kauṅ hai jo mujh se du‘ā māṅge aur maiṅ us kī du‘ā qubūl karūṅ yā mujh se sawāl kare aur maiṅ use ‘aṭā karūṅ? Phir Allāh Ta‘ālá farmātā hai: Us ẕāt ko kaun qarẓ degā jo nah kabhī fanā hogī nah kisī par ẓulm paregī?

Ise Imām Muslim, Abū ‘Awānah aur Bayhaqī ne riwāyat kiyā hai.

[69] Isī sanad ke sāth Sa‘d bin Sa‘īd kī bayān kardah riwāyat meṅ yeh iẓāfah hai: Phir Allāh Ta‘ālá apnā daste karam phailā kar farmātā hai: Use kaun qarẓ degā jo nah kabhī fanā hogā aur nah kabhī ẓulm karegā?

Ise Imām Muslim ne riwāyat kiyā hai.

70-73/3. **Ḥaẓrat ‘Ā’ishah Ṣiddīqah raḍiya Allāhu ‘anhā ne farmāyā:** Maiṅ ne ek rāt Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ko (bistar mubārak par maujūd) nah pāyā, maiṅ Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī talāsh meṅ niklī, dekhā to Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam Jannatu al-Baqī‘ meṅ the. Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam apnā sar mubārak (chehra’e aqdas) āsmān kī jānib uṭhā’e huwe the. Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Ae ‘Ā’ishah! Kyā tū is bāt kā ḳhauf kartī hai keh Allāh Ta‘ālá aur us Rasūl ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam tujh par ẓulm kareṅge? Maiṅ ne ‘arẓ kiyā: Yeh bāt nahīṅ, bal-keh mujhe ḳhayāl huwā thā keh Āp apnī kisī dūsrī zaujah ke pās tashrīf le ga’e haiṅ. Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Ta‘ālá Sh‘bān kī pandrahwīṅ rāt ko āsmāne dunyā kī jānib naẓare raḥmat farmātā hai aur qabīla’e Banū Kalb

kī bakriyoṅ ke bāloṅ se ziyādah logoṅ ke gunāhoṅ kī baḳhshish farmātā hai.

Ise Imām Aḥmad, Ibn Mājah ne maẕkūrah alfāẓ se aur Ibn Rāhawayh ne riwāyat kiyā hai.

[71] **Ek aur riwāyat meṅ Ḥaẓrat ‘Ā’ishah Ṣiddīqah raḍiya Allāhu ‘anhā bayān kartī haiṅ:** Ek rāt maiṅ ne Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ko (bistar par maujūd) nah pāyā to maiṅ Āp kī talāsh meṅ bāhar niklī, kyā dekhtī hūṅ keh Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam Jannatu al-Baqī‘ meṅ haiṅ, Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Kyā tujhe ḍ‘Abd al-Raḥmān huwā keh Allāh aur us kā Rasūl tujh par ẓulm kareṅge? Maiṅ ne ‘arẓ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Maiṅ ne sochā shāyad Āp kisī dūsrī zaujah ke hāṅ tashrīf le ga’e, Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Ta‘ālá pandrahwīṅ Sha‘bān kī rāt ko āsmāne dunyā par (apnī shān ke lā’iq) utartā hai aur qabīla’e Banū Kalb kī bakriyoṅ ke bāloṅ se ziyādah logoṅ ko baḳshtā hai.

Ise Imām Tirmiḏẖī aur Ibn Ḥumayd ne riwāyat kiyā hai.

[72] **Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat ‘Alī bin Abī Ṭālib raḍiya Allāhu ‘anhumā bayān karte haiṅ** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jab Sha‘bān kī pandrahwīṅ rāt ho to rāt ko Qiyām karo aur din meṅ Rozah rakho kyūṅ-keh Allāh Ta‘ālá is rāt meṅ sūraj ġhurūb hote hī āsmāne dunyā kī ṭaraf (naẓare raḥmat se) mutawajjeh ho jātā hai aur farmātā hai: Hai ko’ī mujh se maġhfirat ṭalab karne wālā keh maiṅ us kī maġhfirat

karūṅ? Hai ko'ī mujh se rizq ṭalab karne wālā keh maiṅ use rizq ʻaṭā karūṅ? Kaun mubtalā'e muṣībat hai keh maiṅ use ʻafīyat ʻaṭā karūṅ? Isī ṭarḥ ṣubḥ tak Allāh Taʻālá kī nidā'e raḥmat baland hotī răhtī hai.

Ise Imām Ibn Mājah, Bayhaqī, Fākihī aur Daylamī ne riwāyat kiyā hai.

(73) **Ek riwāyat meṅ Abū Mūsá Ashʻarī raḍiya Allāhu ʻanhu kā bayān hai** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Taʻālá Shaʻbān kī pandrahwīṅ shab ko (āsmāne dunyā par) naẓare raḥmat farmātā hai aur mushrik aur chuġhul-ḳḥor ke ʻilāwah sab kī baḳhshish farmā detā hai.

Ise Imām Ibn Mājah, Ibn Ḥibbān, Ṭabarānī aur Ibn Abī ʻĀṣim ne riwāyat kiyā hai.

﴾Allāh Ta‘ālá sab se beh-tar Rizq dene wālā hai﴿

al-Qur’ān

(1) Aur Allāh jise chāhtā hai be-ḥisāb nawāztā hai.

(2) Aur zamīn meṅ ko’ī chalne phirne wālā (jān-dār) nahīṅ hai magar (yeh keh) us kā rizq Allāh (ke zimma’e karam) par hai aur Woh us ke ṭhăhărne kī jagah ko aur us ke amānat rakhe jāne kī jagah ko (bhī) jāntā hai, har bāt Kitābe raushan (Lauḥe Maḥfūẓ) meṅ (darj) hai.

(3) Aur kitne hī jānwar haiṅ jo apnī rozī (apne sāth) nahīṅ uṭhā’e phirte Allāh unheṅ bhī rizq ‘aṭā kartā hai aur tumheṅ bhī, aur woh ḳhūb Sun·ne wālā Jān·ne wālā hai.

(4) Ae logo! Apne ūpar Allāh ke in‘ām ko yād karo, kyā Allāh ke siwā ko’ī aur Ḳhāliq hai jo tumheṅ āsmān aur zamīn se rozī de, Us ke siwā ko’ī ma‘būd nahīṅ, pas tum kahāṅ băhke phirte ho.

(5) Allāh apne bandoṅ par baṛā Luṭf-o Karam farmāne wālā hai, jise chāhtā hai rizq wa ‘aṭā se nawāztā hai aur Woh baṛī Quwwat wālā baṛī ‘Izzat wālā hai.

(6) Be-shak Allāh hī har ek kā Rozī-rasāṅ hai, baṛī Quwwat wālā hai, zabar-dast Maẓbūṭ hai. (Use kisī kī madad-o ta‘āwun kī ḥājat nahīṅ).

(7) Ae īmān wālo! Jab Jumu‘ah ke din (Jum‘ah) kī Namāz ke liye azān dī jā’e to fauran Allāh ke zikr (ya‘nī ḳhuṭba-o Namāz) kī ṭaraf tezī se chal paṛo aur ḳharīd-o faroḳht (ya‘nī kār-o bār) çhoṛ do. Yeh tumhāre ḥaq meṅ beh-tar hai agar tum ‘ilm rakhte ho.

Phir jab Namāz adā ho chuke to zamīn meṅ muntashir ho jā’o aur (phir) Allāh kā faẓl (ya‘nī rizq) talāsh karne lago aur Allāh ko kas̱rat se yād kiyā karo tā-keh tum falāḥ pā’o. Aur jab unhoṅ ne ko’ī tijārat yā khel tamāshā dekhā to (apnī ḥājat-mandī aur ma‘āshī taṅgī ke bā‘is̱) us kī ṭaraf bhāg khaṛe huwe aur Āp ko (ḳhuṭbah meṅ) ḳhaṛe çhoṛ ga’e, farmā dījiye: Jo kuçh Allāh ke pās hai woh khel se aur tijārat se beh-tar hai aur Allāh sab se Beh-tar Rizq dene wālā hai.

[8] Be-shak Allāh hī har ek kā Rozī-rasāṅ hai.

al-Ḥadīs̱

74/1. **Ḥaẓrat Abū Mūsá Ash‘arī raḍiya Allāhu ‘anhu se riwāyat hai** keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Ko’ī shaḳhṣ aisā nahīṅ yā ko’ī chīz aisī nahīṅ keh aẕīyat-nāk bāt sune aur Allāh Ta‘ālá se ziyādah ṣabr kar sake. (Yahāṅ tak keh) kuçh log (us kī shān ke bar-‘aks) us ke liye aulād ṭhăhrāte haiṅ lekin us ke bā-wujud woh un se dar-guzar farmātā hai aur unheṅ rozī detā răhtā hai.

Ise Imām Buḳhārī ne riwāyat kiyā hai.

75/2. **Ḥaẓrat Jābir raḍiya Allāhu ‘anhu se riwāyat hai** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Apne bīmāroṅ ko khāne pīne par majbūr nah kiyā karo kyūṅ-keh un kā Parwar-digār unheṅ khilātā aur pilātā hai.

Ise Imām Tirmiḏhī aur Ibn Mājah ne riwāyat kiyā hai aur maẕkūrah alfāẓ Ibn Mājah ke haiṅ, Ḥākim, Bazzār aur Abū Ya‘lá ne bhī ise se riwāyat hai. Imām Tirmiḏhī ne farmāyā: Yeh Ḥadīs̱ ḥasan hai, aur Imām Ḥākim ne farmāyā: Yeh Ḥadīs̱ ḥasan hai.

76-80/3. **Ḥaẓrat Jābir 'Abd Allāh raḍiya Allāhu 'anhu se riwāyat hai** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Ta'ālá se ḍaro, talāshe rizq meṅ jā'iz aur ăḥsan ẕarā'e' iḳhtiyār karo kyūṅ-keh ko'ī shaḳhṣ us waqt tak nahīṅ martā jab tak keh us kā muqarrarah rizq pūrā nahīṅ ho jātā, agar-cheh us (rizq ke pahŏṅchne) meṅ der lage. Lehāẕā Ḳhudā se ḍaro, jā'iz 'umdah ẕarā'e' se rozī talāsh karo, rizqe ḥalāl ḥāṣil karo aur rizqe ḥarām ko çhoṛ do.

Ise Imām Ibn Mājah, Ibn Ḥibbān aur Ḥākim ne riwāyat kiyā hai.

(77) **Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Abū al-Dārdā' raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Ta'ālá ne farmāyā: Merā aur jinn-o ins kā mu'āmalah bhī baṛā 'ajīb hai (un meṅ bŏhat se aise haiṅ keh) unheṅ paidā maiṅ kartā hūṅ jab-keh woh 'ibādat ġhairoṅ kī karte haiṅ. Rizq maiṅ detā hūṅ jab-keh woh shukr ġhairoṅ kā adā karte haiṅ.

Ise Imām Ṭabarānī, Bayhaqī aur Daylamī ne riwāyat kiyā hai.

(78) **Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Abū Sa'īd Ḳhudrī raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Tum meṅ se agar ko'ī apne rizq se farār iḳhtiyār kare to woh use waise hī pā letā hai jaise maut use pā letī hai.

Ise Imām Ṭabarānī ne riwāyat kiyā hai.

[79] Ek riwāyat meṅ Ḥaẕrat Jābir raḍiya Allāhu ʻanhu bayān karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Ibn Ādam agar apne rizq se is ṭarḥ bhāge jaise apnī maut se bhāgtā hai to phir bhī us kā rizq (maqsūm) use usī ṭarḥ pahŏṅch jātā hai jaise use maut ā pahŏṅchtī hai.

Ise Imām Abū Nuʻaym aur Buḳhārī ne al-Tārīḳh al-kabīr meṅ riwāyat kiyā hai.

[80] Ek riwāyat meṅ Ḥaẕrat ʻAbd Allāh bin Masʻud raḍiya Allāhu ʻanhu bayān karte haiṅ keh Ḥuẕūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Rūḥu al-qudus (Jibrāʼīl) ʻalayhi al-salām ne mere dil meṅ yeh bāt ḍ̥ālī keh har shaḳhṣ apnā rizq (maqsūm) mukammal ḥāṣil kar ke hī is jahāne fānī se kūch kartā hai, lehāẕā tum Allāh se ḍ̥aro aur talāshe rizq meṅ ʻumdah aur jāʼiz ṭarīqah iḳhtiyār karo.

Ise Imām Quḍāʻī ne riwāyat kiyā hai.

81-82/4. **Ḥaẕrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ʻanhu, Ḥaẕrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ʻanhu se riwāy bayān karte haiṅ** keh Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jis kisī ko Allāh Taʻālá ba-ġhair us ke ṭalab kiye māl ʻaṭā farmāʼe to use chāhiye keh woh use qubūl kar le kyūṅ-keh yeh woh rizq hai jo Allāh Taʻālá ne use ḳhụd ʻaṭā kiyā hai.

Ise Imām Aḥmad, Ṭayālisī aur Ibn Rāhawayh ne riwāyat kiyā hai.

[82] Ek riwāyat meṅ Ḥaẕrat (ʻAbd Allāh) bin Masʻud raḍiya Allāhu ʻanhu bayān karte haiṅ keh Rasūl Allāh

ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmyā: Jis shaḳhṣ par muflisī ā ga’ī aur us ne apnī muflisī ko logoṅ ke sāmne pesh kiyā to us kī muflisī dūr nahīṅ hogī. Jis shaḳhṣ ne apnī muflisī ko Allāh Ta‘ālá kī bār-gāh meṅ pesh kiyā to use jald maut ke zarī‘e muflisī se najāt mil jā’egī, yā kuçh muddat ba‘d Allāh Ta‘ālá use (apnī ḥikmat ke muṭābiq) ġhanī kar degā.

Ise Imām Aḥmad, Abū Dāwūd ne mazkūrah alfāẓ ke sāth, Tirmidhī aur Ṭabarānī ne riwāyat kiyā hai. Imām Tirmidhī ne farmāyā: Yeh Ḥadīs ḥasan ṣaḥīḥ hai.

83/5. **Ḥaẓrat ‘Aṭā’ bin Yasār riwāyat karte haiṅ** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne Ḥaẓrat ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhu kī ṭaraf kuçh ‘aṭīyah bhejā to Ḥaẓrat ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhu woh wā-pas kar diyā. Ba‘d meṅ Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne Ḥaẓrat ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhu se daryāft farmāyā: Tum ne woh māl wā-pas kyūṅ kar diyā thā? Unhoṅ ne ‘arẓ kiyā: (yā Rasūl Allāh!) Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam hī ne irshād farmāyā: Us kā maṭlab yeh thā keh māṅg kar kuçh nah le tā-ham jo bin māṅge mil jā’e to Allāh Ta‘ālá kī ‘aṭā’ hotī hai. Ḥaẓrat ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhu ne (yeh sun kar) ‘arẓ kiyā: Qasam hai us zāt kī jis ke qabẓa’e qudrat meṅ merī jān hai! Āj ke ba‘d meṅ kisī se ko’ī chīz nahī māṅgūṅgā, al-battah jo chīz bin māṅge mil jā’egī use le liyā karūṅgā.

Ise Imām Mālik aur Ibn Rāshid ne riwāyat kiyā hai.

84/6. **Ḥaẓrat Nāfi‘ bayān karte haiṅ**: Maiṅ Shām aur Miṣr, māle tijārat le kar jāyā kartā thā, ek bār (Shām wa Miṣr kī bajā’e) ‘Irāq jāne kā irādah kiyā to Ḥaẓrat ‘Ā’ishah Ṣiddīqah raḍiya Allāhu ‘anhā kī ḳhidmat meṅ ḥāẓir huwā aur ‘arẓ kiyā: Ae Ummu al-

Mu’minīn! Maiṅ pǎhle sāmāne tijārat mulke Shām le jātā kartā thā, ab ‘Irāq jāne kā irādah hai. Unhoṅ ne farmāyā: Aisā nah karo, apnī wohī tijārat karo, kyūṅ-keh maiṅ ne Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ko yeh farmāte huwe sunā: Allāh Ta‘ālá jab tum meṅ se kisī ke liye rizq kā ko’ī sabab paidā farmā de to woh us waqt tak use nah ḉhoṛe jab tak ẕarī‘a’e rizq meṅ ḳhụd taġhayyur yā ḳharābī paidā nah ho jā’e.

Ise Imām Ibn Mājah ne riwāyat kiyā hai.

85-89/7. **Ḥaẓrat Masrūq, Ḥaẓrat ‘Abd Allāh raḍiya Allāhu ‘anhu se riwāyat karte haiṅ**, Āp ne farmāyā: Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam Ḥaẓrat Bilāl raḍiya Allāhu ‘anhu ke pās tashrīf le ga’e to un ke pās khajūr kā ek ḍher thā, Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Ae Bilāl! Yeh kis liye rakhā hai? Unhoṅ ne ‘arẓ kiyā: Maiṅ ne use Āp ke mehmānoṅ ke liye saṅbhāl rakhā hai. Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Kyā tū is bāt se nahīṅ ḍartā keh is ḍher kā kahīṅ Jahannam kī āg meṅ dhuwāṅ nah ban jā’e? Ae Bilāl! Tū (saṅbhāl rakhne kī bajā’e) ḳharch kar, aur ‘arsh wāle (Rab) kī ṭaraf se kamī kā ḍ‘Abd al-Raḥmān nah rakh.

Ise Imām Bazzār, Shāshī aur Quḍā‘ī ne riwāyat kiyā hai.

[86] **Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Zayd bin Aslam raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ** keh Ash‘arīyīn ya‘nī Ḥaẓrat Abū Mūsá, Ḥaẓrat Abū Mālik aur Ḥaẓrat Abū ‘Āmir raḍiya Allāhu ‘anhumā ne jab e sāth hijratkī to woh ek kashtī meṅ sawār ho kar Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī ḳhidmat meṅ ḥāẓir huwe. Un ke pās ḳhūrāk kā sāmān ḳhatm ho gayā to unhoṅ ne apne ek

sāthī ko Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī bār-gāh meṅ bhejā tā-keh woh Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam se kuçh le ā’e. Jab woh sāthī Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ke darwāze par pahŏṅchā to use ne Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ko yeh āyat paṛhte huwe sunā: ﴾وَمَا مِنْ دَآبَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللهِ رِزْقُهَا﴿ ‘aur zamīn meṅ ko’ī chalne phirne wālā nahīṅ hai magar (yeh keh) us kā rizq Allāh (ke zimma’e karam) par hai’. To us ādamī ne kahā: Ash‘arī Allāh Ta‘ālá ke nazdīk chau-pā’oṅ se to haqīr nahīṅ haiṅ chunāṅ-cheh woh (kuçh māṅge ba-ġhair) lauṭ gayā aur Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ke pās ḥāẓir nah huwā aur jā kar apne sāthiyoṅ se kahā: Tumheṅ bashārat ho tumhāre pās ġhauṡ (madad-gār) āyā hai. Unhoṅ ne to ṣir yehī gumān kiyā keh yeh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī ķhidmate aqdas se ho kar ā’e haiṅ, lehāẕā Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam neus ke sāth yeh wa‘dah farmāyā hogā. Abhī woh isī kaifīyat meṅ hī the keh achānak un ke pās do ādamī ā’e. Woh donoṅ roṭī aur gosht se bhare huwe pyāle uṭhā’e huwe the. So unhoṅ ne jo chāhā un meṅ se khā liyā, phir unhoṅ ne āpas meṅ kahā: Ham yeh khānā Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ko wā-pas lauṭā deṅ tā-keh woh bhī is ke ẕarī‘e apnī ẓarūrat pūrī kar sakeṅ. Chunāṅ-cheh unhoṅ ne un ādmiyoṅ ko kahā yeh khānā Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ke pas wā-pas le jā’o kyūṅ-keh ham to apnī ḥajat purī kar chuke haiṅ. Phir woh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ke pās khānā lekar ḥāẓir huwe aur ‘arẓ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Jo khānā Āp ne hameṅ

bhejā hai ham ne is se ziyādah aur is se lazīz-tar ko'ī khānā nahīṅ dekhā. Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne (ḥairat se) farmāyā: Maiṅ ne to tumhārī ṭaraf ko'ī khānā nahīṅ bhejā. Tab unhoṅ ne Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ko batāyā keh unhoṅ ne apne ek sāthī ko Āp kī ḳhidmat meṅ bhejā thā. Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne us se (sārā mājrā) pūçhā to jo huwā thā us ne woh sab kuçh Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam kī ḳhidmate aqdas meṅ ʻarẓ kar diyā aur jo us ne apne sāthiyoṅ ko jā kar kahā thā woh bhī ʻarẓ kar diyā. Woh sab kuçh sun kar Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Yeh wohī chīz hai jise Allāh Taʻālá ne tumhārā rizq banāyā hai.

Ise Ḥakīm Tirmidhī ne riwāyat hai.

[87] **Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat (ʻAbd Allāh) bin ʻUmar raḍiya Allāhu ʻanhumā bayān karte haiṅ** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ke sāth bāhar niklā phir Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam Anṣār ke ek bāġh meṅ tashrīf le ga'e. Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam wahāṅ se khajūreṅ chun chun kar khāne lage aur mujhe farmāyā: Ae Ibn ʻUmar! Tū khajūreṅ kyūṅ nahīṅ khā rahā? Maiṅ ne ʻarẓ kiyā: Yā Rasūl Allāh! Mujhe ṭalab nahīṅ hai. Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Mujhe ṭalab hai, is liye keh yeh chauthī ṣubḥ hai, nah maiṅ ne khānā chakā aur nah hī mujhe milā. Agar maiṅ chāhtā to apne Rab se duʻā kartā woh mujhe aise ḳhazāne ʻaṭā kartā jaise Qayṣar wa Kisrá ke pās haiṅ. Ae Ibn ʻUmar! Terā kyā ḳhayāl hai jab tū

aisī qaum meṅ rahegā jo apne sāl-bhar kā rizq zaḳhīrah kareṅge aur un kā yaqīn kam-zor ho jā’egā? Unhoṅ ne bayān kiyā: Allāh kī qasam! Ham apnī jagah se hile bhī nah the keh yeh āyat nāzil hū’ī: ﴿وَكَاَيِّنْ مِّنْ دَآبَّةٍ لَّا تَحْمِلُ رِزْقَهَا ۖ اَللّٰهُ يَرْزُقُهَا وَاِيَّاكُمْ ۖ وَهُوَ السَّمِيْعُ الْعَلِيْمُ﴾ Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Ta‘ālá ne mujhe dunyā ke ḳhazāne jam‘a karne aur ḳhwāhishāt kī pairawī karne kā ḥukm nahīṅ diyā. Jis ne bhī dunyā ke ḳhazānoṅ ko jam‘a kiyā aur us se woh dā’imī zindagī kī tamannā kartā hai to yād rakho! Zindagī (kī baqā’) ṣirf Allāh Rabbu al-‘Izzat ke daste qudrat meṅ hai. Ḳhabar-dār! Maiṅ dīnār aur dirham kā ḳhazānah zaḳhīrah naḥīṅ kartā aur nah hī kal ke liye rizq jam‘a kartā hūṅ.

Ise Imām ‘Abd bin Ḥumayd aur Aṣbahānī ne riwāyat kiyā hai. Imām Mundhirī aur ‘Asqalānī ne bhī un kī tā’īd kī hai.

[88] Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Zubayr (bin ‘Awwām) raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ keh maiṅ Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam kī bār-gāh meṅ ḥāẓir huwā aur Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ke sāmne baiṭh gayā. Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne mere pīçhe se mere ‘imāmah kī ek jānib ko pakaṛ liyā. Phir farmāyā: Ae Zubayr! Maiṅ terī ṭaraf ḳhaṣ ṭaur par aur logoṅ kī ṭaraf ‘ām ṭaur par Allāh kā (ek) paiġhām lāne wālā hūṅ. Kyā tum jānte ho keh tumhārā Rab kyā farmātā hai? Maiṅ ne ‘arẓ kiyā: Allāh aur us kā Rasūl ziyādah beh-tar jānte haiṅ. Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Jab terā Rab apne ‘arsh par mutamakkin huwā to us ne

apnī maḳhlūq ko dekhā, farmāyā: Mere bando! Tum merī maḳhlūq ho aur maiṅ tumhārā Rab hūṅ, tumhārā rizq mere hāth meṅ hai, maiṅ ne tumhāre liye jin chīzoṅ meṅ kafālat kā ẕimmah liyāhai (ṣirf) us meṅ hī nah thakte răhnā. Apnā rizq mujh se ṭalab karnā aur apnī ḥājāt mere ḥūẓur pesh karte răhnā, mazīd merī bār-gāh meṅ qurb ke liye ḳhūb meḥnat karnā, maiṅ tumhāre rizq kī tum par farāwānī kar dūṅgā. (Āp ṣallá Allāhu ʻalayhi wa-ʻalá Ālihī wa-sallam ne farmāyā:) kyā tum jānte ho keh tumhārā Rab kyā irshād farmātā hai? Allāh Taʻālá ne farmāyā: Tum ḳharch karo maiṅ tum par ḳharch karūṅgā, tum (logoṅ ke liye) wusʻat paidā karo, maiṅ tum par wusʻat paidā karūṅgā, tum taṅgī nah do, warnah maiṅ tum par taṅgī kar dūṅgā, tum nuqṣān nah pahŏṅchā'o warnah maiṅ tumheṅ nuqṣān dūṅgā, tum kisī ko ġham nah do warnah maiṅ tum par ġham lāzim kar dūṅgā, rizq kā darwāzah sāt āsmānoṅ se (ūpar ke maqām se) khulā huwā hai aur woh ʻarshe Ilāhī ke sāth juṛā huwā hai. Woh nah din ko band kiyā jātā hai aur nah rāt ko.

Allāh Taʻālá us darwāze se har insān par us kī nīyat, us kī ṭaraf se kiye jāne wāle ʻaṭīyāt, ṣadaqāt wa ḳhairāt aur nafaqāt ke ḥiṣāb se rizq nāzil farmātā hai. Jo ādamī (ḥājat-mandoṅ par apne ʻaṭīyāt, ṣadaqāt wa ḳhairāt aur nafaqāt yaʻnī ẕarūrat-mandoṅ par saḳhāwat meṅ jis qadr) iẕāfah kartā hai Allāh Taʻālá us ke rizq meṅ (usī qadr) iẕāfah farmā detā hai. Jo us meṅ kamī kartāhai Allāh Taʻālá us ke rizq meṅ kamī farmā detā hai. Jo rizq ko (dūsroṅ par) rok detā hai Allāh Taʻālá us par rizq ko rok letā hai.

Ae Zubayr! Ḳhụd bhī khā’o aur logoṅ ko bhī khilā’o. Mashkīze kā muṅh band nah karo, warnah tujh par us kā darwāzah band kar diyā jā’egā. Tū (ḳhalqe Ḳhudā par ḳharch ko) shumār nah kar warnah tujh par bhī gintī kī jā’egī. Buḳhl nah kar warnah tujh se bhī ‘aṭā rok lī jā’egī. Maqrūẓ par saḳhtī nah kar warnah tujh par saḳhtī kī jā’egī. Ae Zubayr! Allāh Ta‘ālá māl ḳharch karne ko pasand kartā hai aur rok kar rakhne ko bŏhat nā-pasand kartā hai. Bilā shub·hah shaḳhāwat kā sar-chashmah Allāh Ta‘ālá par puḳhtah yaqīn hai. Jab-keh buḳhl kā sabab shak hai, jise yaqīn kī daulat ḥāṣil hotī hai woh Dozaḳh meṅ dāḳhil nahīṅ kiyā jātā aur jo shak kartā hai woh Jannat meṅ dāḳhil nahīṅ hotā.

Ae Zubayr! Allāh Ta‘ālá saḳhāwat ko pasand farmātā hai agar-cheh woh khajūr ke ek ṭukṛe kī ho, shujā‘at ko pasand farmātā hai agar-cheh us kā iẓhār bīchḥū yā sāṅp ko mārne ṣūrat meṅ hī kyūṅ nah ho, ae Zubayr! Mutazalzal kar dene wāle maṣā’ib meṅ ṣabr karna Allāh Ta‘ālá ko pasand hai aur shub·hāt paidā ho jāne kī ṣūrat meṅ kāmil yaqīn Allāh Ta‘ālá ko pasand hai. Shăhwāt ke ġhalbe ke waqt mukammal ‘aql-mandī se kām lenā Allāh Ta‘ālá ko pasand hai. Ḥarām aur ḳhabīs̱ chīzoṅ se wāsṭah paṛe to us waqt Allāh Ta‘ālá ko ḳhālis̱ Taqwá pasand hai.

Ae Zubayr! Bhā’iyoṅ kī ta‘ẓīm karo, nek logoṅ kī takrīm karo, ăhle ḳhair kī tauqīr karo. Paṛosiyoṅ ke sāth ṣila’e raḥimī karo. Fisq-o fujūr wāloṅ ke sāth nah chalo phiro. (Agar tum aisā kirdār aur rawayyah iḳhtiyār kar lo) to phir ḥisāb-o kitāb aur ‘aẕāb ke ba-ġhair Jannat meṅ

dāḳhil ho jā’oge. Yeh Allāh Ta‘ālá kā mujhe tākīdī ḥukm thā aur maiṅ tujhe us kī waṣīyat kartā hūṅ.

Ise Imām Ḥakīm Tirmiḏẖī ne riwāyat kiyā hai aur Imām Suyuṭī ne un kī tā’īd kī hai.

[89] **Ek riwāyat meṅ Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiṅ** keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Be-shak Allāh Ta‘ālá (apne bande par) ẓarūrat-o kafālat ke muṭābiq rizq utārtā hai aur āzmā’ish ke muṭābiq ṣabr nāzil farmātā hai.

Ise Imām Quḍā‘ī aur Ibn ‘Asākirne riwāyat kiyā hai jab-keh Hayṯẖamī ne maẕkūrah alfāẓ se bayān kiyā hai.

Abū al-Ḳhayr al-Baṣrī bayān karte haiṅ keh Allāh Ta‘ālá ne Ḥaẓrat Dāwūd ‘alayhi al-salām kī ṭaraf waḥyi farmā’ī: (mere bandoṅ ko batā de keh ae mere bande!) Tū yeh gumān kartā hai tujhe mujh se maḥabbat hai, ḥāl-āṅ-keh tū ṣubḥ-o shām mere bāre meṅ bad-gumānī bhī kartā hai? Kyā terī ‘ibrat-o naṣīhat ke liye yeh kāfī nahīṅ keh maiṅ sāth zamīneṅ phāṛ kar bhī tujhe woh chyūṅṭī dikhā’ūṅ jis ke muṅh meṅ rizq kā dānah ho (ya‘nī zamīn kī is qadr găhrā’ī meṅ bhī use rizq miltā rahā hai) aur maiṅ use bhūlā nahīṅ hūṅ (to tujhe kaise bhulā dūṅgā).

Ise Imām Suyūṭī ne **‘al-Durru al-manṯẖūr’** meṅ bayān kiyā hai.

﴾Allāh Ta‘ālá Apne Bandoṅ meṅ se jise Chāhtā hai Hidāyat ‘aṭā farmaātā hai﴿

al-Qur’ān

[1] Hameṅ sīdhā rāstah dikhā. Un logoṅ kā rāstah jin par Tū ne in‘ām farmāyā. Un logoṅ kā nahīṅ jin par ġhaẓab kiyā gayā hai aur nah (hī) gum-rāhoṅ kā.

[2] Un kā hidāyat-yāftah ho jānā Āp ke ẕimmah nahīṅ bal-keh Allāh hī jise chāhtā hai hidāyat se nawāztā hai, aur tum jo māl bhī ḳharch karo so woh tumhāre apne fā’ede meṅ hai aur Allāh kī riẓā-jū’ī ke siwā tumhārā ḳharch karnā munāsib hī nahīṅ hai, aur tum jo māl bhī ḳharch karoge (us kā ajr) tumheṅ pūrā pūrā diyā jā’egā aur tum par ko’ī ẓulm nahīṅ kiyā jā’egā.

[3] Allāh jise chāhtā hai use (inkāre ḥaq aur ẓid ke bā‘is̱) gum-rāh kar detā hai, aur jise chāhtā hai use (qubūle ḥaq ke bā‘is̱) sīdhī rāh par lagā detā hai.

[4] Yeh Allāh kī hidāyat hai woh apne bandoṅ meṅ se jise chāhtā hai us ke ẕarī‘e răh-numā’ī farmātā hai, aur agar (bil-farẓ) yeh log shirk karte to un se woh sāre a‘māle (ḳhair) ẓabṭ (ya‘nī nest-o nābūd) ho jāte jo woh anjām dete the.

[5] Aur Allāh Salāmatī ke Ghar (Jannat) kī ṭaraf bulātā hai, aur jise chāhtā hai sīdhī rāh kī taraf hidāyat farmātā hai.

[6] Aur agar Allāh chāhtā to tum (sab) ko ek hī Ummat banā detā lekin Woh jise chāhtā hai gum-rāh ṭhăhrā detā hai aur jise chāhtā hai hidāyat farmā detā hai, aur tum se un kāmoṅ kī nisbat ẓarūr pūçhā ja’gā jo tum anjām diyā karte the.

[7] (Fir‘awn ne) kahā to Ae Mūsá! Tum donoṅ kā Rab kaun hai? (Mūsá ‘alayhi al-salām ne) farmāyā: Hamārā Rab Wohī hai Jis ne har chīz ko (us ke lā’iq) wujūd baḳhshā phir (us ke ḥasbe ḥāl) us kī răh-numā’ī kī.

[8] Woh jis ne mujhe paidā kiyā so Wohī mujhe hidāyat farmātā hai.

[9] Allāh hī ne beh-tarīn kalām nāzil farmāyā hai, jo ek Kitāb hai jis kī bāteṅ (naẓm aur ma‘āná meṅ) ek dūsre se miltī jultī haiṅ (jis kī Āyateṅ) bār bār duhrā’ī ga’ī haiṅ, jis se un logoṅ ke jismoṅ ke roṅgṭe khaṛe ho jāte haiṅ jo apne Rab se ḍarte haiṅ, phir un kī jildeṅ aur dil narm ho jāte haiṅ (aur riqqat ke sāth) Allāh ke ẕikr kī ṭaraf (măḥw ho jāte haiṅ). Yeh Allāh kī hidāyat hai Woh jise chāhtā hai us ke ẕarī‘e răh-numā’ī farmātā hai. Aur Allāh jise gum-rāh kar detā (ya‘nī gum-rāh çhoṛ detā) hai to us ke liye ko’ī hādī nahīṅ hotā.

[10] Aur jin logoṅ ne hidāyat pā lī hai, Allāh un kī hidāyat ko aur ziyādah farmā detā hai aur unheṅ un ke maqāme taqwá se sar-farāz farmātā hai.

[11] Be-shak Ham ne use (ḥaqq-o bāṭil meṅ tamīz karne ke liye shu‘ūr-o baṣīrat kī) rāh bhī dikhā dī, (ab) ḳhwāh woh shukr-guzār ho jā’e yā nā-shukr-guzār rahe.

[12] Be-shak rāhe (ḥaq) dikhānā Hamāre ẕimmah hai.

al-Ḥadīs̱

90-91/1. **Ḥaẓrat Abū D̲harr Ġhifārī raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai** keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne Allāh ‘azza wa-jalla se riwāyat karte huwe

bayān farmāyā keh Allāh Ta'ālá ne farmāyā hai: Ae mere bando! Maiṅ ne ẓulm karnā apne ūpar ḥarām kar diyā hai is liye maiṅ ne tumhāre darmiyām bhī ẓulm ko ḥarām kar diyā hai, lehāẕā tum ek dūsre par ẓulm nah kiyā karo. Ae mere bando! Tum sab rāhe ḥaq se be-ḳhabar the siwā'e us ke jise maiṅ ne hidāyat dī, so tum mujh hī se hidāyat ṭalab karo, maiṅ hī tumheṅ hidāyat 'aṭā karūṅgā.

Ise Imām Muslim, Aḥmad, Ibn Ḥibbān aur Buḳhārī ne al-Adab al-mufrad meṅ riwāyat kiyā hai.

(91) Ek aur riwāyat meṅ Ḥaẓrat Abū Dharr Ġhifārī raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ keh Rasūl Allāh ṣallá Allāhu 'alayhi wa-'alá Ālihī wa-sallam ne Allāh 'azza wa-jalla se riwāyat karte huwe bayān farmāyā keh Allāh Ta'ālá ne farmātā hai: Ae mere bando! Tum sab ke sab gunah-gār ho lekin jise maiṅ gunāh se măḥfūẓ rakhūṅ (to woh gunāh se măḥfūẓ răh saktā hai). Lehāẕā tum mujh hī se baḳhshish chāho maiṅ tumheṅ baḳhsh dūṅgā. Tum meṅ se jo shaḳhṣ merī shāne qudrat par yaqīn rakhtā hai aur woh merī shāne qudrat ke wasīle se se maġhfirat kā ṭalab-gār hai to maiṅ use baḳhsh dūṅgā. (Ae mere bando!) Tum sab rāhe ḥaq se be-ḳhabar ho siwā'e us ke jise maiṅ hidāyat dūṅ. Lehāẕā tum mujh hī se hidāyat ṭalab karo maiṅ tumheṅ hidāyat 'aṭā karūṅgā.

Ise Imām Aḥmad aur Ibn Mājah ne maẕkūrah alfāẓ se riwāyat kiyā hai.

92/2. **Ḥaẓrat Jābir raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiṅ** keh raḍiya Allāhu 'anhu ḳhuṭbah irshād farmāte huwe Allāh Ta'ālá kī shān ke muṭābiq us kī ḥmad-o s̱anā' bayān karte, phir farmāte aur

Allāh Ta‘ālá jis ko hidāyat de us ko ko’ī gum-rāh karne wālā nahīṅ aur jis ko Allāh Ta‘ālá gum-rāh ṭhăhrā’e us ko ko’ī hidāyat dene wālā nahīṅ hai.

Ise Imām Muslim, Aḥmad aur Nasā’ī ne riwāyat kiyā hai.

Ḥaẓrat Ḍaḥḥāk bayān karte haiṅ keh yeh āyat - ﴿اَفَمَنۡ زُيِّنَ لَهٗ سُوۡٓءُ عَمَلِهٖ فَرَاٰهُ حَسَنًا ؕ فَاِنَّ اللّٰهَ يُضِلُّ مَنۡ يَّشَآءُ وَيَهۡدِىۡ مَنۡ يَّشَآءُ ۖ فَلَا تَذۡهَبۡ نَفۡسُكَ عَلَيۡهِمۡ حَسَرٰتٍ ؕ اِنَّ اللّٰهَ عَلِيۡمٌۢ بِمَا يَصۡنَعُوۡنَ۝﴾ - Us waqt nāzil hū’ī jab Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-‘alá Ālihī wa-sallam ne (Allāh Ta‘ālá kī bār-gāh meṅ) yeh du‘ā kī: Ae Allāh! Apne Dīn ko ‘Umar bin Ḳhaṭṭāb yā Abū Jahl bin Hishām ke zarī‘e ‘izzat ‘aṭā farmā, is par Allāh Ta‘ālá ne Ḥaẓrat ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhu ko hidāyat ‘aṭā farmā’ī aur Abū Jahl ko jahālat (ke andheroṅ) meṅ răhne diyā. Un donoṅ ke bāre meṅ yeh āyat nāzil hū’ī.

Ise Imām Suyūṭī ne **‘al-Durru al-manthūr’** meṅ zikr kiyā hai.

اَلْمَصَادِرِ وَالْمَرَاجِع

۱۔ القرآن الحکیم۔

(۲) تفسیر القرآن

۲۔ **آلوسی**، امام شہاب الدین سید محمودبن عبد اللہ حسینی آلوسی البغدادی ۔(۱۲۱۷۔۱۲۷۰ھ/۱۸۰۲۔۱۸۵۴ء)۔ **روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم** ملتان، پاکستان: مکتبہ امدادیہ۔

۳۔ **ابن ابی حاتم**، عبد الرحمٰن بن ابی حاتم محمد بن ادریس ابو محمد الرازی تمیمی (۲۴۰۔۳۲۷ھ/۸۵۴۔ ۹۳۸ء)۔ **تفسیر القرآن العظیم۔** سعودی عرب: مکتبہ نزار مصطفیٰ الباز، ۱۴۱۹ھ/ ۱۹۹۹ء۔

٤۔ **سیوطی**، جلال الدین ابو الفضل عبد الرحمٰن بن ابی بکر بن محمد بن ابی بکر بن عثمان (۸۴۹۔۹۱۱ھ/۱۴۴۵۔ ۱۵۰۵ء)۔ **الدر المنثور في التفسير بالمأثور۔** بیروت، لبنان: دار المعرفۃ۔

٥۔ **قرطبی**، ابو عبد اللہ محمد بن احمد بن محمد بن یحییٰ بن مفرج أموی (۲۸۴۔۳۸۰ھ/ ۸۹۷۔۹۹۰ء)۔ **الجامع لأحكام القرآن۔** بیروت، لبنان: دار احیاء التراث العربی۔

٦۔ **ابن کثیر**، ابو الفداء اسماعیل بن عمر بن کثیر بن ضوء بن کثیر بن زرع بصروی (۷۰۱-۷۷۴ھ/۱۳۰۱-۱۳۷۳ء)۔ **تفسیر القرآن العظیم۔** بیروت، لبنان: دار الفکر، ۱۴۰۱ھ۔

(۳) الحدیث

۷۔ **احمد بن حنبل**، ابو عبد اللہ شیبانی (۱۶۴-۲۴۱ھ/۷۸۰-۸۵۵ء)۔ **المسند۔** بیروت، لبنان: المکتب الاسلامی للطباعۃ والنشر، ۱۳۹۸ھ/ ۱۹۸۷ء۔

۸۔ ازدی، ربیع بن حبیب بن عمر بصری۔ **الجامع الصحیح مسند الامام الربیع بن حبیب**۔ بیروت، لبنان: دار الحکمۃ، ۱۴۱۵ھ۔

۹۔ **بخاری**، ابو عبد اللہ محمد بن اسماعیل بن ابراہیم بن مغیرہ (۱۹۴-۲۵۶ھ/۸۱۰-۸۷۰ء)۔ **الصحیح**۔ بیروت، لبنان: دار ابن کثیر، الیمامہ، ۱۴۰۷ھ/ ۱۹۸۷ء۔

۱۰۔ **بخاری**، ابو عبد اللہ محمد بن اسماعیل بن ابراہیم بن مغیرہ (۱۹۴-۲۵۶ھ/۸۱۰-۸۷۰ء)۔ **الأدب المفرد**۔ بیروت، لبنان: دار البشائر الاسلامیہ، ۱۴۰۹ھ/ ۱۹۸۹ء۔

۱۱۔ **بزار**، ابو بکر احمد بن عمرو بن عبد الخالق بصری (۲۱۵-۲۹۲ھ/۸۳۰-۹۰۵ء)۔ **المسند (البحر الزخار)**۔ بیروت، لبنان: مؤسسۃ علوم القرآن، ۱۴۰۹ھ۔

۱۲۔ **بیہقی**، ابو بکر احمد بن حسین بن علی بن عبد اللہ بن موسیٰ (۳۸۴-۴۵۸ھ/۹۹۴-۱۰۶۶ء)۔ **السنن الکبری**۔ مکہ مکرمہ، سعودی عرب: مکتبہ دار الباز، ۱۴۱۴ھ/۱۹۹۴ء۔

۱۳۔ **بیہقی**، ابو بکر احمد بن حسین بن علی بن عبد اللہ بن موسیٰ البیہقی (۳۸۴-۴۵۸ھ/ ۹۹۴-۱۰۶۶ء)۔ **شعب الإیمان**۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱۴۱۰ھ/۱۹۹۰ء۔

۱٤۔ **ترمذی**، ابو عیسیٰ محمد بن عیسیٰ بن سورہ بن موسیٰ بن ضحاک (۲۰۹-۲۷۹ھ/ ۸۲۵-۸۹۲ء)۔ **السنن**۔ بیروت، لبنان: دار إحیاء التراث العربی۔

۱۵۔ **تمام رازی**، أبو القاسم تمام بن محمد الرازی (۳۳۰۔۴۱۴ھ)۔ **کتاب الفوائد**۔ ریاض، سعودی عرب: مکتبۃ الرشد، ۱۴۱۲ھ۔

۱٦۔ **حاکم**، ابو عبد اللہ محمد بن عبد اللہ بن محمد (۳۲۱-۴۰۵ھ/۹۳۳-۱۰۱۴ء)۔ **المستدرک علی الصحیحین**۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱۴۱۱ھ/۱۹۹۰ء۔

۱۷۔ **حارث**، ابن ابی اسامہ (۱۸٦۔ ۲۸۳ھ)۔ **مسند الحارث**۔ المدینۃ المنورۃ، سعودی عرب: مرکز خدمۃ السنۃ والسیرۃ النبویہ، ۱۴۱۳ھ/۱۹۹۲ء۔

۱۸۔ **ابن حبان**، ابو حاتم محمد بن حبان بن احمد بن حبان التمیمی البستی (۲۷۰-۳۵۴ھ/ ۸۸۴-۹۶۵ء)۔ **الصحیح**۔ بیروت، لبنان: مؤسسۃ الرسالہ، ۱۴۱۴ھ/ ۱۹۹۳ء۔

۱۹۔ **ابن حجر عسقلانی**، احمد بن علی بن محمد بن محمد بن علی بن احمد کنانی (۷۷۳۔۸۵۲ھ/ ۱۳۷۲۔۱۴۴۹ء)۔ **المطالب العالیۃ**۔ بیروت، لبنان: دار المعرفۃ، ۱۴۰۷ھ/ ۱۹۷۸ء۔

٢٠۔ **حسام الدین ہندی**، علاء الدین علی متقی (م ۹۷۵ھ)۔ **کنز العمال**. بیروت، لبنان: مؤسسۃ الرسالہ، ۱۳۹۹ھ/ ۱۹۷۹ء۔

٢١۔ **حسینی**، ابراہیم بن محمد (۱۰۵۴۔۱۱۲۰ھ)۔ **البیان والتعریف**۔ بیروت، لبنان: دار الکتاب العربی، ۱۴۰۱ھ۔

٢٢۔ **حکیم ترمذی**، ابوعبد اللہ محمد بن علی بن حسن بن بشیر(۱)۔ **نوادر الاصول فی احادیث الرسول**۔ بیروت، لبنان: دار الجیل، ۱۹۹۲ء۔

(۱) حکیم ترمذی ۳۱۸ھ/ ۹۳۰ء میں زندہ تھے مگر اُن کی تاریخ وفات معلوم نہیں۔

٢٣۔ **حمیدی**، ابو بکر عبداللہ بن زبیر (۲۱۹ھ/ ۸۳۴ء)۔ **المسند**۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ + قاہرہ، مصر: مکتبۃ المتنبی۔

٢٤۔ **ابن خزیمہ**، ابو بکر محمد بن اسحاق بن خزیمہ سلمی نیشاپوری، (۲۲۳-۳۱۱ھ/ ۸۳۸-۹۲۴ء)۔ **الصحیح**۔ بیروت، لبنان: المکتب الاسلامی، ۱۳۹۰ھ/ ۱۹۷۰ء۔

٢٥۔ **دارقطنی**، ابو الحسن علی بن عمر بن احمد بن مہدی بن مسعود بن نعمان (۳۰۶۔۳۸۵ھ/ ۹۱۸۔۹۹۵ء)۔ **السنن**۔ بیروت، لبنان: دار المعرفہ، ۱۳۸۶ھ/ ۱۹۶۶ء۔

٢٦۔ **دارمی**، ابو محمد عبد اللہ بن عبد الرحمٰن (۱۸۱-۲۵۵ھ/ ۷۹۷-۸۶۹ء)۔ **السنن**۔ بیروت، لبنان: دار الکتاب العربی، ۱۴۰۷ھ۔

٢٧۔ **ابو داؤد**، سلیمان بن اشعث بن اسحاق بن بشیر بن شداد ازدی سجستانی (۲۰۲-۲۷۵ھ/ ۸۱۷-۸۸۹ء)۔ **السنن**۔ بیروت، لبنان: دار الفکر، ۱۴۱۴ھ/ ۱۹۹۴ء

٢٨۔ **دیلمی**، ابو شجاع شیرویہ بن شہردار بن شیرویہ الدیلمی الھمذانی (۴۴۵-۵۰۹ھ/ ۱۰۵۳-۱۱۱۵ء)۔ **الفردوس بمأثور الخطاب**۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱۴۰۶ھ/ ۱۹۸۶ء۔

٢٩۔ **ابن راشد**، معمر بن راشد الأزدی (۱۵۱ھ)۔ **الجامع**۔ بیروت، لبنان: المکتب الاسلامی، ۱۴۰۳ھ۔

٣٠۔ **ابن راہویہ**، ابو یعقوب إسحاق بن إبراہیم بن مخلد بن إبراہیم بن عبداللہ (۱۶۱۔ ۲۳۷ھ/ ۷۷۸۔۸۵۱ء)۔ **المسند**۔ مدینہ منورہ، سعودی عرب: مکتبۃ الایمان، ۱۴۱۲ھ/ ۱۹۹۱ء۔

۳۱۔ **ابن ابی شیبہ**، ابو بکر عبد اللہ بن محمد بن ابی شیبہ الکوفی (۱۵۹-۲۳۵ھ/ ۷۷٦- ۸۴۹ء)۔ المصنف۔ ریاض، سعودی عرب: مکتبۃ الرشد، ۱۴۰۹ھ۔

۳۲۔ **طبرانی**، ابو القاسم سلیمان بن احمد بن ایوب بن مطیر اللخمی (۲٦۰-۳٦۰ھ/ ۸۷۳-۹۷۰ء)۔ **المعجم الصغیر**۔ بیروت، لبنان: المکتب الاسلامی، ۱۴۰۵ھ/ ۱۹۸۵ء

۳۳۔ **طبرانی**، ابو القاسم سلیمان بن احمد بن ایوب بن مطیر اللخمی (۲٦۰-۳٦۰ھ/ ۸۷۳-۹۷۱ء)۔ **المعجم الأوسط**۔ قاہرہ، مصر: دار الحرمین، ۱۴۱۵ھ۔

۳۴۔ **طبرانی**، ابو القاسم سلیمان بن احمد بن ایوب بن مطیر اللخمی (۲٦۰-۳٦۰ھ/ ۸۷۳-۹۷۰ء)۔ **المعجم الکبیر**۔ موصل، عراق: مکتبۃ العلوم والحکم، ۱۴۰۳ھ/ ۱۹۸۳ء۔

۳۵۔ **طبرانی**، ابو القاسم سلیمان بن احمد بن ایوب بن مطیر اللخمی (۲٦۰-۳٦۰ھ/ ۸۷۳-۹۷۰ء)۔ **المعجم الکبیر**۔ قاہرہ، مصر: مکتبہ ابن تیمیہ۔

۳٦۔ **طبرانی**، ابو القاسم سلیمان بن احمد بن ایوب بن مطیر لخمی (۲٦۰ -۳٦۰ھ/ ۸۷۳-۹۷۱ء)۔ **مسند الشامیین**۔ بیروت، لبنان: مؤسسۃ الرسالہ، ۱۴۰۵ھ/ ۱۹۸۵ء۔

۳۷۔ **طیالسی**، ابو داؤد سلیمان بن داؤد جارود (۱۳۳-۲۰۴ھ/ ۷۵۱-۸۱۹ء)۔ **المسند**۔ بیروت، لبنان: دار المعرفہ۔

۳۸۔ **ابن ابی عاصم**، ابو بکر عمرو بن ابی عاصم ضحاک بن مخلد شیبانی (۲۰٦-۲۸۷ھ/ ۸۲۲-۹۰۰ء)۔ **السنۃ**۔ بیروت، لبنان: المکتب الاسلامی، ۱۴۰۰ھ۔

۳۹۔ **عبد بن حمید**، ابو محمد عبد بن حمید بن نصر الکسی (م ۲۴۹ھ/ ۸٦۳ء)۔ **المسند**۔ قاہرہ، مصر: مکتبۃ السنۃ، ۱۴۰۸ھ/ ۱۹۸۸ء۔

۴۰۔ **عبد الرزاق**، ابو بکر بن ہمام بن نافع صنعانی (۱۲٦-۲۱۱ھ/ ۷۴۴-۸۲٦ء)۔ **المصنف**۔ بیروت، لبنان: المکتب الاسلامی، ۱۴۰۳ھ۔

۴۱۔ **ابو عوانہ**، یعقوب بن اسحاق بن ابراہیم بن زید نیشاپوری (۲۳۰-۳۱٦ھ/ ۸۴۵-۹۲۸ء)۔ **المسند**۔ بیروت، لبنان: دار المعرفہ، ۱۹۹۸ء۔

۴۲۔ **قضاعی**، ابو عبد اللہ محمد بن سلامہ بن جعفر بن علی بن حکمون بن ابراہیم بن محمد بن مسلم قضاعی (م۴۵۴ھ/ ۱۰٦۲ء)۔ **مسند الشہاب**۔ بیروت، لبنان: مؤسسۃ الرسالہ،

۱۴۰۷ھ/ ۱۹۸۶ء۔

٤٣۔ ابن ماجہ، ابو عبد اللہ محمد بن یزید قزوینی (۲۰۷-۲۷۵ھ/ ۸۲۴-۸۸۷ء)۔ السنن۔ بیروت، لبنان: دار الفکر۔

٤٤۔ مالک، ابنِ انس بن مالک بن ابی عامر بن عمرو بن حارث اصبحی (۹۳- ۱۷۹ھ/ ۷۱۲-۷۹۵ء)۔ الموطأ۔ بیروت، لبنان: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۶ھ/ ۱۹۸۵ء۔

٤٥۔ مسلم، ابو الحسین مسلم بن الحجاج بن مسلم بن ورد قشیری نیشاپوری (۲۰۶-۲۶۱ھ/ ۸۲۱-۸۷۵ء)۔ الصحیح۔ بیروت، لبنان: دار احیاء التراث العربی۔

٤٦۔ مقدسی، ابو عبد اللہ محمد بن عبد الواحد بن احمد حنبلی (۵۶۹-۶۴۳ھ/ ۱۱۷۳- ۱۲۴۵ء)۔ الأحادیث المختارۃ۔ مکہ مکرمہ، سعودی عرب: مکتبۃ النہضۃ الحدیثۃ، ۱۴۱۰ھ/ ۱۹۹۰ء۔

٤٧۔ منذری، ابو محمد عبد العظیم بن عبد القوی بن عبد اللہ بن سلامہ بن سعد (۵۸۱-۶۵۶ھ/ ۱۱۸۵- ۱۲۵۸ء)۔ الترغیب والترھیب من الحدیث الشریف۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱۴۱۷ھ۔

٤٨۔ نسائی، ابو عبد الرحمٰن احمد بن شعیب بن علی (۲۱۵-۳۰۳ھ/ ۸۳۰-۹۱۵ء)۔ السنن۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱۴۱۶ھ/ ۱۹۹۵ء + حلب، شام: مکتب المطبوعات الاسلامیہ، ۱۴۰۶ھ/ ۱۹۸۶ء۔

٤٩۔ نسائی، ابو عبدالرحمٰن احمد بن شعیب بن علی (۲۱۵- ۳۰۳ھ/ ۸۳۰-۹۱۵ء)۔ السنن الکبری۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱۴۱۱ھ/ ۱۹۹۱ء۔

٥٠۔ ہیثمی، نور الدین ابو الحسن علی بن ابی بکر بن سلیمان (۷۳۵-۸۰۷ھ/ ۱۳۳۵- ۱۴۰۵ء)۔ مجمع الزوائد ومنبع الفوائد۔ قاہرہ، مصر: دار الریان للتراث + بیروت، لبنان: دار الکتاب العربی، ۱۴۰۷ھ/ ۱۹۸۷ء۔

٥١۔ ابو یعلی، احمد بن علی بن مثنی بن یحییٰ بن عیسیٰ بن ہلال موصلی تمیمی (۲۱۰-۳۰۷ھ/ ۸۲۵-۹۱۹ء)۔ المسند۔ دمشق، شام: دار المأمون للتراث، ۱۴۰۴ھ/ ۱۹۸۴ء۔

(٤) شروحات الحديث

٥٢۔ ابن حجر عسقلانی، ابو الفضل احمد بن علی بن حجر کنانی شافعی (٧٧٣-٨٥٢ھ/ ١٣٧٢-١٤٤٩ء)۔ فتح الباري شرح صحیح البخاري۔ بیروت، لبنان: دار المعرفہ، ١٣٧٩ھ۔

٥٣۔ ابن عبد البر، ابو عمر یوسف بن عبد اللہ بن عبد البر النمری، (٣٦٨-٤٦٣ھ/ ٩٧٩-١٠٧١ء)۔ التمهيد لما في الموطا من المعاني والأسانيد۔ مغرب (مراکش): وزارت عموم الأوقاف، ١٣٨٧ھ۔

٥٤۔ عینی، بدر الدین ابو محمد محمود بن احمد بن موسیٰ بن احمد بن حسین بن یوسف بن محمود (٧٦٢-٨٥٥ھ/ ١٣٦١-١٤٥١ء)۔ عمدة القاري شرح على صحيح البخاري۔ بیروت، لبنان: دار الفکر، ١٣٩٩ھ/ ١٩٧٩ء۔

(٥) أسماء الرجال

٥٥۔ البانی، محمد ناصر الدین (١٣٣٣-١٤٢٠ھ/ ١٩١٤-١٩٩٩ء)۔ **سلسلة الاحاديث الصحيحه**. بیروت، لبنان: المکتب الاسلامی، ١٤٠٥ھ/ ١٩٨٥ء۔

٥٦۔ بخاری، ابو عبد اللہ محمد بن اسماعیل بن ابراہیم بن مغیرہ (١٩٤-٢٥٦ھ/ ٨١٠-٨٧٠ء)۔ **التاريخ الكبير**. بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ۔

٥٧۔ سبکی، تقی الدین ابو الحسن علی بن عبد الکافی بن علی بن تمام بن یوسف بن موسیٰ بن تمام أنصاری (٦٨٣-٧٥٦ھ/ ١٢٨٤-١٣٥٥ء)۔ طبقات الشافعية الكبرىٰ۔ ہجر للطباعۃ والنشر التوزیع، ١٤١٣ھ۔

(٦) الفقه وأصول الفقه

٥٨۔ ابن عبد البر، ابو عمر یوسف بن عبد اللہ بن محمد (٣٦٨-٤٦٣ھ/ ٩٧٩-١٠٧١ء)۔ الاستذكار۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ٢٠٠٠ء۔

٥٩۔ مروزی، محمد بن نصر بن الحجاج، ابو عبداللہ (٢٠٢-٢٩٤ھ)۔ تعظیم قدر الصلاۃ۔ مدینہ

منورہ، سعودی عرب: مکتبہ الدار، ۱۴۰۶ھ۔

(۷) العقائد

٦٠۔ **لالکائی**، ابو قاسم ھبۃ اللہ بن حسن بن منصور (م ۴۱۸ھ)۔ **شرح أصول اعتقاد أهل السنة والجماعة من الكتاب والسنة وإجماع الصحابة**۔ الریاض، سعودی عرب، دار طیبہ، ۱۴۰۲ھ۔

٦١۔ **ابن مندہ**، ابو عبد اللہ محمد بن اسحاق بن یحییٰ (۳۱۰۔۳۹۵ھ/۹۲۲۔۱۰۰۵ء)۔ **الإيمان**۔ بیروت، لبنان: مؤسسۃ الرسالہ، ۱۴۰۶ھ۔

(۸) التصوف

٦٢۔ **بیہقی**، ابو بکر احمد بن حسین بن علی بن عبد اللہ بن موسیٰ (۳۸۴-۴۵۸ھ/۹۹۴- ۱۰۶۶ء)۔ **کتاب الزهد الکبیر**۔ مکہ مکرمہ، سعودی عرب: مکتبہ دار الباز، ۱۴۱۴ھ/۱۹۹۴ء۔

٦٣۔ **بیہقی**، ابو بکر احمد بن حسین بن علی بن عبد اللہ بن موسیٰ (۳۸۴۔۴۵۸ھ/۹۹۴۔ ۱۰۶۶ء)۔ **فضائل الأوقات**۔ مکہ مکرمہ، سعودی عرب: مكتبة المنارة، ۱۴۱۰ھ۔

٦٤۔ **ابن جوزی**، ابو الفرج عبد الرحمٰن بن علی بن محمد بن علی بن عبید اللہ (۵۱۰۔۵۷۹ھ/ ۱۱۱۶۔۱۲۰۱ء)۔ **صفة الصفوة**۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ، ۱۴۰۹ھ/۱۹۸۹ء۔

٦٥۔ **ابن ابی الدنیا**، ابوبکر عبد اللہ بن محمد بن عبید بن بن سفیان قیس قرشی (۲۰۸-۲۸۱ھ)۔ **المرض والكفارات**۔ بمبئی، انڈیا: الدار السلفیہ، ۱۴۱۱ھ/ ۱۹۹۱ء۔

٦٦۔ **الرفاعي**، أحمد بن علی بن أحمد بن يحيى بن حازم بن علی بن رفاعة (۵۷۸ھ)۔ **حالة أهل الحقيقة مع الله**۔ دمشق، شام: مكتبة العلم الحديث، ۱۴۲۱ھ/۲۰۰۰ء۔

٦٧۔ **طبرانی**، سلیمان بن احمد (۲۶۰۔۳۶۰ھ/۸۷۳۔۹۷۱ء)۔ **كتاب الدعاء**۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیۃ، ۱۴۲۱ھ/ ۲۰۰۱ء۔

٦٨۔ **ابن قیم**، ابو عبداللہ محمد بن ابی بکر أیوب الزرعی (۶۹۱۔۷۵۱ھ)۔ **عدة الصابرين**۔ بیروت، لبنان: دار الکتب العلمیہ۔

۶۹۔ **ابن مبارک**، ابو عبد الرحمٰن عبد اللہ بن واضح مروزی (۱۱۸-۱۸۱ھ/ ۷۳۶- ۷۹۸ء)۔ **کتاب الزهد**۔ بیروت، لبنان: دارالکتب العلمیہ، ۱۴۰۹ھ/ ۱۹۸۹ء۔

۷۰۔ **مقدسی**، ابو محمد عبد الغنی بن عبد الواحد بن علی (۵۴۱۔۶۰۰ھ)۔ **الترغيب في الدعاء**۔ بیروت، لبنان: دار ابن حزم، ۱۴۱۶ھ/ ۱۹۹۵ء۔

۷۱۔ **ابو نعیم**، احمد بن عبد اللہ بن احمد بن اسحاق بن موسیٰ بن مہران اصبہانی (۳۳۶-۴۳۰ھ/ ۹۴۸-۱۰۳۸ء)۔ **حلية الأولياء وطبقات الأصفياء**۔ بیروت، لبنان: دار الکتاب العربی، ۱۴۰۵ھ/ ۱۹۸۵ء۔

(۹) التاریخ

۷۲۔ **ابن عساکر**، ابو قاسم علی بن الحسن بن ہبۃ اللہ بن عبد اللہ بن حسین دمشقی الشافعی (۴۹۹-۵۷۱ھ/ ۱۱۰۵-۱۱۷۶ء)۔ **تاريخ مدينة دمشق المعروف بـ: تاريخ ابن عساكر**۔ بیروت، لبنان: دار الفکر، ۱۹۹۵ء۔

۷۳۔ **فاکہی**، ابو عبد اللہ محمد بن اسحاق بن عباس مکی (۲۷۲ھ/ ۸۸۵ء)۔ **أخبار مكة في قديم الدهر وحديثه**۔ بیروت، لبنان: دار خضر، ۱۴۱۴ھ۔